

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Сюравчик В. Г., Максименко О. В., Ботнаренко І. А., Буранов І. Ю.

«ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ»

Аналітичний огляд

Київ – 2025

УДК 342.922

(Згідно до п. 35 розділу I Плану НД і ДКР НАВС на 2025 рік)

Схвалено та рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 6 від 19.06.2025 р.).

Запобігання булінгу серед неповнолітніх: аналітичний огляд / В. Г. Сюравич, О. В. Максименко, І. А. Ботнаренко, І. Ю. Буранов. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. 90 с.

Рецензенти:

Лошицький Михайло Васильович – начальник кафедри військового права та правоохоронної діяльності Інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, полковник юстиції;

Куліков Володимир Анатолійович – професор кафедри поліцейської діяльності НАВС, кандидат юридичних наук, доцент, полковник поліції.

Авторський колектив:

провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем державотворення та правозастосування навчально-наукового інституту права та психології НАВС, кандидат юридичних наук Валерій СЮРАВЧИК;

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем державотворення та правозастосування навчально-наукового інституту права та психології НАВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Олена МАКСИМЕНКО.

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності НАВС кандидат юридичних наук, майор поліції Ірина БОТНАРЕНКО;

ад'юнкту ад'юнктури відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, майор поліції Ігор БУРАНОВ.

В аналітичному огляді розглянуто теоретичні і правові засади запобігання булінгу. Зокрема розкрито поняття, форми та особливості юридичної відповідальності за вчинення булінгу в Україні та деяких країнах світу. Акцентовано увагу на заходах запобігання цькуванню в шкільному середовищі. Ґрунтовно розглянуто суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії булінгу, розкрито їх повноваження і особливості взаємодії. Зазначене вище обумовлює необхідність дослідження шляхів запобігання булінгу в Україні.

Аналітичний огляд може бути використано як у практичній діяльності працівників Національної поліції України, слідчих, суддів, так і у навчальному процесі вищих закладів серед студентів, курсантів, слухачів, наукових співробітників та науково-педагогічного складу.

© Національна академія внутрішніх справ, 2025.

© Валерій Сюравич, Олена Максименко, Ірина Ботнаренко, Ігор Буранов.

Зміст

Вступ.....	4
1. Теоретико-правові основи запобігання булінгу	8
1.1. Правові основи запобігання булінгу.....	8
1.2. Поняття, ознаки, форми та види булінгу	12
1.2.1. Поняття булінгу	12
1.2.2. Ознаки булінгу	17
1.2.3. Форми та види булінгу	23
1.2.4. Наслідки та жертви булінгу.....	26
1.3. Міжнародний досвід запобігання булінгу.....	30
2. Суб'єкти та заходи запобігання булінгу	33
2.1. Суб'єкти запобігання булінгу та реагування на булінг.....	33
2.2. Національна поліція України як суб'єкт запобігання булінгу	52
2.3. Заходи запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти.....	58
2.3.1. Дії працівників закладів освіти щодо запобігання булінгу	59
2.3.2. Реагування неповнолітніх на дії, які підпадають під ознаки булінгу.....	63
2.3.3. Дії батьків щодо запобігання булінгу.....	65
2.3.4. Тренінги з навчання навичок протидії булінгу в школі.....	66
3. Юридична відповідальність за булінг'	68
Висновок.....	80
Список використаних джерел.....	85

Вступ

Актуальність проблеми.

Проблема булінгу у сучасному суспільстві стає все актуальнішою, зокрема, особливої уваги потребує запобігання булінгу в освітньому середовищі. Цькування, залякування та побиття в освітньому середовищі стало головним у міжособистісних стосунках учнів навчальних закладів, що змушує зосередитись на вирішенні питань із запобігання булінгу. Щоразу в соціальних мережах оприлюднюються відео із жорстокими та цинічними побиттям і цькуванням дітей в різних регіонах країни, з відносно циклічною послідовністю, вразили своєю жорстокістю та цинізмом навіть психічно стійких осіб. Особливої актуальності тема нашого дослідження набуває у контексті захисту прав дитини в умовах військової агресії РФ проти України. Актуальність теми зумовлена тим, що піднята проблема майже не вивчена в нашій країні і з теоретичних позицій, і з позиції практики. Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасному освітньому середовищі, зокрема в закладах загальної середньої освіти, але цю проблему з тих чи інших причин замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати.

Не буде перебільшенням твердження про те, що такі кричущі випадки, з поміж іншого, пов'язані з соціально-психологічною атмосферою в суспільстві, обумовленою в значній мірі нинішнім воєнним конфліктом та його наслідками, а тому вимагають негайного реагування з боку відповідних органів та уповноважених суб'єктів. Нажаль, цькування та залякування стало одним із аспектів міжособистісних стосунків у навчальному середовищі, а тому змушує бити на сполох, адже насильство, як відомо, породжує насильство, і це – дуже страшна тенденція.

Актуальність теми зумовлена тим, що піднята проблема майже не вивчена в нашій країні і з теоретичних позицій, і з позиції практики. Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасному освітньому середовищі, зокрема в закладах

загальної середньої освіти, але цю проблему з тих чи інших причин замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати.

Як зазначила О. П. Макарова, нині у міжособистісних стосунках учнівської молоді надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів¹. Особливого розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних учнів по відношенню до інших. До того ж ситуація булінгу призводить до низки педагогічних, психологічних та медичних наслідків².

Отже, сьогодні суспільний запит спрямований на навчальні заклади загальної середньої освіти, які є не тільки місцем, де дітей навчають, а, насамперед, простором для їхнього повноцінного розвитку, осередком успішних, креативних і щасливих людей. Такий омріяний навчальний заклад можливий лише в атмосфері фізичного комфорту, сприятливого соціального та психологічного клімату, що підтримує особистість, яка розвивається, вчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її особливостей.

На слушну думку науковців, не дивлячись на відносну новизну цієї категорії для вітчизняної правової площини, явище булінгу є доволі усталеним у освітньому процесі. Проведені дослідження Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) показують, що в Україні 67 % здобувачів освіти стикаються з проблемами булінгу, з них 32,4 % – жертви знущань у закладах освіти³.

За даними різних досліджень, майже кожен третій учень в Україні так чи інакше зазнавав булінгу в школі, потерпав від принижень і глузувань: 10 % – регулярно (раз на тиждень і частіше); 55 % – частково піддаються знущанню з боку однокласників; 26 % – батьків вважають своїх дітей жертвами булінгу⁴.

Зазначені невтішні статистичні дані, а також усвідомлення соціально негативних наслідків булінгу обумовили прийняття у кінці 2018 року Закону

¹ Макарова О. П. Булінг як соціально-психологічна проблема в освітньому середовищі. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.). Харків, 2022. 312 с. С. 140-142.

² Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту*. Сер.: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

³ Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні: дис. ... доктора філософії. Спец. 081 «Право». Кропивницький: Центральньоукраїнський держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. С. 16. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2021/Kornijchenko/dis_KornijchenkoA.pdf; URL: UNICEF in Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/>.

⁴ Протидія булінгу (короткий опис, приклади). Модуль 5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lit.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>.

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII⁵, положення якого регламентують дефініцію булінгу, його типові ознаки, повноваження суб'єктів публічного адміністрування щодо протидії булінгу, а також адміністративну відповідальність за його вчинення⁶.

Образливі прізвиська, глузування, піддражнювання, підніжки, стусани з боку одного або групи учнів щодо однокласника чи однокласниці – це ознаки нездорових стосунків, які можуть призвести до цькування – регулярного, повторюваного день у день знущання. Регулярне та цілеспрямоване нанесення фізичної й душевної шкоди стало об'єктом уваги науковців і педагогів, починаючи з 70-х років минулого століття, й отримало спеціальну назву – булінг⁷.

Серед вчених, які присвятили свої дослідження проблематиці запобігання булінгу, варто виокремити наступних науковців: В. Авер'янов, О. Авраменко, С. Алексєєв, Т. Алексєєнко, О. Бандурка, А. Барліт, Д. Бахрах, Ю. Битяк, О. Безпалова, Н. Бойчук, П. Бочук, Ю. Ведьорніков, Е. Воронцова, В. Галуцько, Л. Гаращенко, З. Гладун, І. Голосніченко, В. Горшеньов, В. Гриб, А. Губко, Є. Додіна, О. Дрозд, Р. Калюжний, Д. Керімов, С. Ківалов, Л. Князька, Л. Коваль, В. Колпаков, В. Кондратенко, О. Кормило, А. Корнійченко, А. Король, М. Костицький, О. Костюк, О. Кравчук, І. Лісовецька, Л. Лушпай, О. Луців, Н. Макаренко, О. Макарова, А. Манжула, С. Манойло, В. Настюк, В. Нерсєсянц, О. Новікова, Н. Опольська, В. Пархомович, О. Петришин, К. Плутицька, А. Полянничко, С. Поляруш, М. Приходько, Н. Прибиткова, П. Рабінович, А. Романюк, С. Ромашкін, В. Селіванов, І. Сидорук, В. Сирих, О. Скакун, Є. Соболев, О. Сокурєнко, С. Стельмах, С. Стеценко, Ю. Судєнко,

⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

⁶ Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні: дис. ... доктора філософії. Спец. 081 «Право». Кропивницький: Центральнотуркранський держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. С. 16. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2021/Kornijchenko/dis_KornijchenkoA.pdf; URL: UNICEF in Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/>.

⁷ Протидія булінгу (короткий опис, приклади). Модуль 5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lit.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>.

О. Тихомиров, М. Хараджи, М. Цвік, А. Цихоцький, Т. Цюман, Р. Шевчук, Д. Шигаль, Л. Явич, Х. Ярмакі та ін. Також теоретичні висновки реалізації правового механізму запобігання булінгу підкріплено опрацюванням наукових розробок зарубіжних учених, серед яких: П. Гайнеманн, К. Дьюкс, Д. Лейн, Дж. Магдаві, Е. Міллер, С. Монкс, Е. Мунте, Д. Олвеус, В. Ортон, А. Пікас, Е. Роланд, П. Сміт, Д. Таттум та С. Фішер.

Однак, не дивлячись на зазначені позитивні зміни, наявний правовий механізм запобігання булінгу характеризується низкою недоліків нормативно-правового й інституційно-організаційного спрямування⁸.

З огляду на зазначене, в Україні існує нагальна потреба формування нових підходів та концептуальних засад реалізації правового механізму запобігання булінгу з урахуванням комплексного, цілісного та системного підходів.

⁸ Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні: дис. ... доктора філософії. Спец. 081 «Право». Кропивницький: Центральноукраїнський держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. С. 16. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2021/Kornijchenko/dis_KornijchenkoA.pdf; URL: UNICEF in Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/>.

1. Теоретико-правові основи запобігання булінгу

1.1. Правові основи запобігання булінгу

Нині набуває особливої актуальності реформа освіти в Україні із врахуванням забезпечення безпечного освітнього середовища, зокрема, у навчальних закладах загальної середньої освіти.

Так, 18 грудня 2018 року прийнятим Верховною Радою України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII⁹ внесено зміни як до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП)¹⁰, доповнивши його новою статтею 173-4 КУпАП, якою встановлюється відповідальність за булінг, так до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII¹¹.

У частині першій статті 1 Закону України «Про освіту»¹² доповнено пунктом 3-1, де зазначалося, що булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) Законом було передбачено є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

¹⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 17.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 08.01.2025).

¹¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

¹² Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

– дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого».

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» від 06.06.2024 № 3792-IX¹³ було виключено пункт 3-1 статті 1 і внесено зміни до пунктів 8-10 частини другої статті 25 Закону України «Про освіту», де зазначено, що засновник закладу освіти або уповноважений ним орган (особа):

– здійснює контроль за недопущенням привілеїв чи обмежень (дискримінації) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

– розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) учасників освітнього процесу, інших осіб про невжиття заходів щодо запобігання і протидії насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі освіти та приймає рішення за результатами їх розгляду;

– у разі вчинення жорстокого поводження з дитиною керівником закладу освіти – розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки жорстокого поводження з дитиною в закладі освіти протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак жорстокого поводження з дитиною невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також письмово повідомляє уповноважений підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей;

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної

¹³ Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми: Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20#n94> (дата звернення: 01.04.2025).

профільної середньої освіти» від 15.07.2021 р.¹⁴ у Законі України «Про освіту» частину першу статті 1 доповнили пунктом 2⁻¹ такого змісту:

«2⁻¹) безпечне освітнє середовище – сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпечності та якості харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом **булінгу (цькування)**), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території та в приміщеннях закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин».

У п. 1 ст. 1 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX (станом на 16.03.2025)¹⁵ подано поняття безпечного освітнього середовища – сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, **шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування)**), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору.

¹⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти: Закон України від 15.07.2021 р. № 1658-IX. URL: (дата звернення: 01.04.2025).

¹⁵ Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Дата оновлення: від 16.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

Змінами до статті 30 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»¹⁶ передбачено зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, тощо.

Крім того, змінами до статті 73 Закону, Освітньому омбудсмену надається право: здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти; отримувати інформацію від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загального числа випадків булінгу у закладах освіти за визначений період.

Прийняття закону органічно поєднується із впровадженням з 1 січня 2019 року посади освітнього омбудсмена. Законопроект прийнято, залишилось чекати на підпис Президента України та його оприлюднення.

На думку багатьох науковців та практиків, створення ефективної системи освіти є завданням складним і надзвичайно відповідальним. Тому для освітян важливо мати дієвий інструментарій для цієї роботи. Ним може стати документ закладу «Кодекс безпечного освітнього середовища» (далі – КБОС)¹⁷.

¹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

¹⁷ Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. Київ. 2018. 56 с.

1.2. Поняття, ознаки, форми та види булінгу

1.2.1. Поняття булінгу

Знущання і цькування в закладах освіти – доволі розповсюджене явище в сучасному суспільстві, а тому дедалі більше викликає занепокоєння у батьків, вчителів, педагогів та, власне, широкої громадськості в особі дорослих представників. Саме втручання дорослих осіб є ключем (основою) до запобігання цьому явищу. Батьки та педагоги повинні бути обізнаними про поведінкові та емоційні ознаки насильницьких стосунків з метою вчасного розпізнання та вжиття відповідних заходів подолання агресії і злочинного тиску на особу. Оскільки знущання є, передусім, проблемою стосунків, дорослі також повинні вміти ідентифікувати ознаки жорстокого або грубого поводження в дитячих взаємовідносинах. Тому у цьому дослідженні ми зупинимось на характерних ознаках, якими окреслюється розуміння поняття та небезпечного явища «булінг».

Указана проблематика дедалі більше привертає увагу вітчизняних фахівців різних наукових галузей: соціології, психології, педагогіки. Правники сконцентровані на висвітленні й аналізі особливостей правового регулювання булінгу як в Україні, так і закордоном. «Поняття булінгу стало міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, за яким стоїть сукупність соціальних, психологічних та педагогічних проблем»¹⁸.

На сьогоднішній день не існує єдиного розгорнутого визначення даного явища, використовуються різні терміни, переважно західні, немає україномовного визначення та немає одностайності у розумінні сутності булінгу як соціально-психологічного феномену¹⁹.

¹⁸ Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема: рекомендаційний бібліографічний покажчик / уклад. Бондаренко Т. І. ; ред. Іоаніди О. В. ; ЦБС Поділ. р-ну, б-ка ім. В. Некрасова. Київ, 2020. 69 с. С. 2.

¹⁹ Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Сер.: Психологічні науки.* 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, «to bully» — задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки, щоб заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини²⁰.

Прикметною ознакою булінгу є довготривале «відторгнення» дитини її соціальним оточенням. Найчастіше булінг відбувається в таких місцях, де контроль з боку дорослих менший або взагалі його нема. Це може бути шкільний двір, сходи, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики. У деяких випадках дитина може піддаватися знущанням і поза територією школи, кривдники можуть перестріти її на шляху до дому. Навіть удома жертву булінгу можуть продовжувати цькувати, надсилаючи образливі повідомлення на телефон або через соціальні мережі²¹.

Поняття «булінг» відносно нове в українському законодавстві та мовознавстві (законодавче закріплення отримало в 2018 р.), і разом з тим, останнім часом широко вживане. Дослідження ж цього явища почалися більше сорока років тому, коли розуміння поняття було окреслено як «агресивні, навмисні дії, що здійснюються групою або окремою особою неодноразово та протягом тривалого часу проти жертви, яка не може легко захистити себе»²².

Першим проблемою булінгу почав займатися норвезький вчений Д. Олвеус, який визначив дане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів²³.

Скандинавський вчений Д. Олвеус, автор багатьох ідей, пов'язаних з зародженням феномену булінгу, описує його як особливий вид насильства, коли одна людина (або група) фізично нападає або загрожує іншій людині (групі), останній з яких слабкіше і не може себе захистити ні фізично, ні

²⁰ Протидія булінгу (короткий опис, приклади). Модуль 5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>.

²¹ Протидія булінгу (короткий опис, приклади). Модуль 5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>.

²² Ersilia Menesini, Christina Salmivalli. Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine*. 2017. Volume 22, P. 240-253. DOI: <https://doi.org/10.1080/13548506.2017.1279740>.

²³ Макарова О. П. Булінг як соціально-психологічна проблема в освітньому середовищі. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доп. Всеукр. наук.-практ конф. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.). Харків, 2022. 312 с. С. 140-142.

морально (1974 р.)²⁴. Учений також виділив ознаки, які найбільш характерно відображають цей вид насильницької поведінки:

- 1) мета – завдання фізичної або психологічної шкоди;
- 2) систематичність (повторюваність) діяння;
- 3) наявність дисбалансу сил (сильніша особа чи група осіб нападають на слабшу)²⁵.

Явище булінгу носить колективний характер та засноване на соціальних стосунках у групі. Саме тому, на слушну думку Д. Ольвеуса, булінг включає три важливі компоненти: булінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії; булінг є явищем довготривалим та систематичним; булінг характеризується нерівністю влади або сили²⁶.

Безаг В. пояснював явище булінгу, як неодноразові напади тими, хто має більшу владу та авторитет, щодо тих, хто слабший та немає можливості захищатись, завдаючи їм страждань для отримання від цього задоволення²⁷. С. Кривцов булінгом вважає жорстке ставлення одних дітей щодо інших, яке має тенденцію повторюватись та при цьому є нерівність сил агресора та жертви. Л. Кішлі вважає, що булінг – це «агресивна поведінка, яка спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій та суджень, що завдають неприємних відчуттів іншій людині»²⁸.

У загальному розумінні булінг розглядають як підвид агресивної поведінки, здебільшого групової, і, разом з тим, особливо жорстокої, спрямованої проти особи, яка не в змозі ефективно захистити себе. Знуцання, цькування, збиткування, тиск, терор, третирування – далеко не повний перелік тотожних булінгу термінів, якими окреслюється зміст діянь, що охоплюються цим явищем.

²⁴ Olweus D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*: Wiley. 215 p.

²⁵ Olweus D. (1999). Norway. In P.K.Smith., Y. Morita, Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., & Slee, P. (Eds). *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. Routledge, P. 1-21. P. 2.

²⁶ Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Сер.: Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

²⁷ Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html.

²⁸ Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html.

Український інститут протидії екстремізму наводить наступне визначення феномену булінгу, та визначає його як здійснення тривалого фізичного або психологічного насилля, яке не має характеру самозахисту, з боку одного індивіда або цілої групи щодо іншого індивіда. Булінг це знущання, що проявляється у цілеспрямованих, демонстративних, тривалих, постійно повторюваних діях фізичного та/або психічного характеру з боку особи або групи осіб, які володіють певними перевагами над іншими та вчиняють свої дії з певною визначеною метою ²⁹.

Існують й інші визначення поняття «булінг», але всіх їх об'єднує те, що це агресивна поведінка, повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх. Майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, дане явище розглядають як «підтип агресії», який може приймати багато форм, і фізичних і словесних (Е. Пелігріні, С. Салмівалі); деструктивну взаємодію (Р. Дж. Хезлер), частину соціального життя групи (Е. Роланд), неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус (В. Бесаг), тривале, усвідомлене насильство спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації (Д. Лейн) ³⁰.

Не кожне здійснюване насильство є булінгом. Серйозність і тривалість цього процесу безпосередньо пов'язані з реакцією жертви на словесну, фізичну або психологічну агресію. Тому необхідно окреслити основні показники та характеристики, які вказують на можливість існування даного явища.

По-перше необхідно спостерігати за взаємодією тих учнів, у яких при спілкуванні виникає та проявляється фізична чи психологічна агресія і при цьому постійно один із учасників такої взаємодії є домінантним та сам провокує ситуації прояву агресії. Під його впливом жертва відчуває страх, невпевненість,

²⁹ Макарова О.П. Теоретичні аспекти насильства та жорстокого поводження з дітьми. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доп. Всеукр.наук.-практ конф. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 336 с. С.302-305.

³⁰ Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту*. Сер.: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

демонструє зміни у поведінці та настрої, погіршення успішності в навчанні або втрату ентузіазму й інтересу до школи.

По-друге, необхідно спостерігати за змінами в поведінці учня, який піддається неодноразовим нападам агресії. Може спостерігатися дистанційованість від учителів та однолітків, негативізм при обговоренні теми агресивності, напруженість при появі ровесників, образливість.

В окремих випадках ці ознаки і симптоми не обов'язково вказують на те, що учень піддається цькуванню. Проте, якщо ці ознаки спостерігаються комплексно або повторюються, необхідне подальше дослідження з метою визначення причин, що впливають таким чином на учня.

На перший погляд, булінг (цькування) схожий на звичайний конфлікт – суперечливу ситуацію, підґрунтя якої складають розбіжності в інтересах, цінностях, нормах і способах діяльності в межах навчально-виховного процесу. І буває доволі непросто відрізнити звичайну конфлікту (спірну) ситуацію, що не становить загрози для нормальних (здорових) стосунків, саме від зазначеної форми насильницької поведінки. Необхідно пам'ятати: не кожен конфлікт є булінгом. Спробуємо розібратися.

Булінг (цькування) – психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється особою стосовно дитини, з якою вони є учасниками одного колективу, або дитиною стосовно іншого учасника одного колективу та яке порушує права, свободи, законні інтереси потерпілої особи та/або перешкоджає виконанню нею визначених законодавством обов'язків (ст. 1 Закону України від 26 квітня 2001 р. «Про охорону дитинства»).

З наведеного визначення слідує, що булінг – це, передусім, насильницька поведінка; соціально відхилена від прийнятих норм форма поведінки.

Отже, проаналізовані позиції дослідників проблеми булінгу в освітньому середовищі дають змогу констатувати, що булінг є явищем, яке негативно позначається на психічному розвитку дітей, що відображається на їх емоційній

сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них. Розповсюдженість агресивних проявів і цькування дітей визначає актуальність наукового підходу до визначення способів профілактики.

Що таке булінг за законодавством України, і хто та в якому розмірі несе відповідальність за його вчинення.

Булінг (цькування) – згідно змінами внесеними до Закону України «Про освіту», булінгом може бути як активна дія так і бездіяльність (мовчазне, безучасне спостереження, відсутність активних дій до його припинення)

Булінг може проявлятися у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві.

Булінг може вчинятися не лише у формі вербальної комунікації, а й із застосуванням засобів електронних комунікацій,

Булінг може вчинятися щодо:

- А) малолітньої особи
- Б) неповнолітньої особи
- В) інших учасників освітнього процесу.

1.2.2. Ознаки булінгу

Звернемо увагу на ознаки булінгу, на яких акцентують увагу науковці-експерти, і які прописано в чинному законодавстві, зокрема Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого наказом МОН України від 28 грудня 2019 року № 1646: «Ознаками булінгу (цькування) є систематичне вчинення учасниками освітнього процесу діянь стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, а саме: а) умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення

економічного характеру; б) словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи; в) будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток; г) будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів; д) інші правопорушення насильницького характеру»³¹.

Характеризуючи булінг, науковці виокремлюють такі його ознаки: 1) дисбаланс (нерівність) сил; 2) змінюваність дисбалансу влади: вона може трансформуватися із часом в різних ситуаціях і булер може перетворитися вже із суб'єкта на жертву булінгу; 3) це триваюче адміністративне правопорушення: булінг проявляється в неодноразовому систематичному, вчинюваному з однаковою спільною метою діянні. Одноразового, одноактного булінгу не існує³². Це – свідома поведінка, спрямована на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині³³.

З аналізу наукових праць, присвячених указаній проблематиці, ми прослідковуємо позиції дослідників, які визначають такі ознаки досліджуваного явища. Так, К.М. Плутицька, до ознак булінгу відносить:

- *навмисність*. Ця ознака стосується лише характеру дії, а не наслідків. Науковиця акцентує увагу саме на тому, що шкільний булінг вчиняють переважно неповнолітні, які усвідомлюють характер свого діяння, проте не завжди розуміють та передбачають результат своєї поведінки – наслідки, до яких такі діяння можуть призвести. Тому розрізняє «навмисність» та «умисел» (усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності) передбачення його суспільно небезпечних наслідків і бажання або свідомого допущення їх настання);

³¹ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

³² Луців О. В. Адміністративно-правова протидія булінгу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2023. 213 с. С. 53.

³³ Суденко Ю. А. Юридико-психологічна характеристика булінгу та його попередження: дис... д-ра філос.: 081 Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2021. 178 с. С. 38.

- *систематичність (повторюваність)*. Булінгом є лише ті дії, які систематично повторюються протягом певного часу;

- *агресивність*. Така поведінка проявляється як у фізичному так і психологічному насильстві;

- *булінг є поведінкою*. Взаємодія суб'єкта з навколишнім середовищем, опосередкована зовнішньою (рухомою) і внутрішньою (психічною) активністю;

- *наявність булінг-структури*. Наявність булера, жертви, спостерігачів;

- *уразливість жертви*. Тобто наявний дисбаланс сил між кривдником і жертвою ³⁴.

З окресленими К.М. Плутицькою ознаками булінгу погоджується М.В. Приходько, виокремлюючи при цьому ще одну головну ознаку цього феномену – *наслідки для жертви* у виді фізичного або психологічного насильства. Зазначена ознака, на переконання фахівчині, буде відрізняти булінг від суміжних за змістом понять (наприклад, конфлікту, суперечки) ³⁵. Хочемо акцентувати увагу на тому, погоджуючись з дослідниками, що наслідки булінгу, окрім короткострокового впливу, мають також серйозну довгострокову дію, що може проявлятися як у жертв, так і в кривдників протягом навіть дорослого життя. Негативного впливу зазнають і спостерігачі, а також загалом навчальна атмосфера в класі та школі. Невіддільним наслідком поширення булінгу серед дитячого середовища є перехід до агресивних дій, які мають злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції у функціонуванні молодіжного середовища та суспільства загалом ³⁶.

Л. Кішлі основною характеристикою булінгу визначає емоційне приниження, образу почуттів людини, висловлювання принизливих оцінок щодо іншої людини, що призводить до виключення її з групи, а тому надає сім ознак булінгу: 1) *емоційне приниження*, що включає вербальні і невербальні

³⁴ Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 29, ч. 2. С. 78–80. С. 79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_29%282%29_21.

³⁵ Приходько М. В. Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Київ, 2022. 231 с. С. 60.

³⁶ Coloroso Barbara. The bully, the bullied, and the bystander: from pre-school to high school: how parents and teachers can help break the cycle of violence. Canada, 2002. P. 218.

способи вираження; 2) *прояв емоційно образливої і принизливої поведінки* впродовж тривалого періоду; 3) *непривітна і недовірлива поведінка*; 4) *втручання у приватне життя людини*; 5) *погіршення психологічного і фізичного стану людини*, на яку спрямована агресія; 6) *намір завдати шкоду іншій людині*, щоб ця людина пережила події, що завдають травму; 7) *агресор займає вище становище, ніж його жертва*, і, відповідно, дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині ³⁷.

А. Король зазначає, що усі дії кривдника, попри різні сценарії поведінки мають спільні риси: 1) *дисбаланс влади*. Булер та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо; 2) *намір нашкодити*. Умисел викликати фізичний чи психологічний біль у жертви; 3) *погроза подальшої агресії*. Тобто розуміння подальшої систематичності таких дій ³⁸.

Гостра емоційна реакція жертви, страх спостерігачів стати жертвою переслідувань, якщо вони будуть заступатися за того, над ким знущаються, негативний психологічний вплив ситуації на всіх учасників ³⁹ – також невід'ємні ознаки булінгу.

Булінг становить агресивне тривале переслідування, він відрізняється від звичайного конфлікту тим, що жертва не в змозі захиститися внаслідок нерівності сторін ⁴⁰.

Якщо булінг має чітко визначені ознаки, то конфлікт в законодавчій площині визначається таким чином: це соціальне явище, коли має місце зіткнення різних позицій, інтересів, потреб, бачень, цінностей, вірувань двох чи більше працівників державного органу під час виконання ними посадових обов'язків (п. 5 розділу 1 наказу Національного агентства України з питань

³⁷ Randall P. *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims* / P. Randall. – Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>.

³⁸ Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1-2. С. 84-93. С. 85.

³⁹ Лісовецька І. М. Формування безпечного освітнього середовища. URL: <https://choipro.edu.ua/rar/fboo.pdf>.

⁴⁰ Луців О. В. Адміністративно-правова протидія булінгу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2023. 213 с. С. 122

державної служби від 20 червня 2022 р. № 46-22 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи з конфліктами в державних органах»).

Наукова доктрина наділяє поняття конфлікту різними означеннями, але в цілому, вони зводяться до загального розуміння – це протиріччя, яке виникає між людьми у зв'язку з вирішенням тих або інших питань соціального й особистого життя. Конфлікт також можна визначити як відсутність згоди між двома або більшою кількістю сторін (конкретними особами або групами осіб). Кожна сторона за допомогою різних способів намагається зробити все можливе, щоб було прийнято саме її точку зору чи позицію.

Етапами конфлікту є: 1) передконфліктна ситуація; 2) конфліктна ситуація; 3) інцидент; 4) вирішення (розв'язання); 5) післяконфліктний період.

Отже, в основі будь-якого конфлікту лежить конфліктна ситуація. Конфліктною стає така ситуація, в якій закладено суб'єктивні фактори і об'єктивні умови для зіткнення протилежно спрямованих інтересів, думок, позицій суб'єктів ⁴¹.

Конфлікт – це соціально-психологічне явище, ознаками якого є: відмінність поглядів учасників; наявність суперечностей та розбіжностей в розумінні та/або тлумаченні певних явищ, процесів; опозиційні типи поведінки (Л. Козер, Р. Дарендорф, Е. Обершалл та ін.).

Також до ознак, через які можна уявити сутність саме конфлікту в навчальному закладі, відносять: 1) приблизно однакова емоційна реакція обох сторін на конфлікт; 2) часто після конфлікту кожна сторона відчуває докори сумління та бере всю відповідальність за свої вчинки на себе; 3) учасники намагаються порозумітися, щоб покращити стосунки; 4) конфлікти трапляються час від часу, зазвичай вони не є серйозними чи емоційно шкідливими для учасників; 5) конфлікти, як правило, випадкові, обидві сторони не мають злого умислу; 6) конфлікт не змушує людину почувати себе погано через те, ким вона є; 7) у вирішенні конфлікту учасники не застосовують тактику залякування; 8) учні, які стали учасниками конфлікту, часто грають

⁴¹ Качмар О., Крицак О. Попередження і вирішення конфліктів у молодшому шкільному віці. *Гірська школа Українських Карпат*. 2018. № 19. С. 123–127. С. 125.

разом чи спілкуються; 9) конфлікт відбувається через непорозуміння обох сторін; 10) за поведінкою стоїть бажання кожної зі сторін відстояти свою думку⁴².

Ознайомлення з науковою літературою⁴³ дає підстави для виокремлення відмінностей між булінгом та конфліктом:

1. Тривалість у часі. Цькування – це тривалі, повторювані дії, а одинична сутичка між учасниками булінгом вважатися не може.

2. Типи учасників. У контексті знущання вони фіксовані: кривдник, жертва, свідок, помічник хулігана, захисник жертви тощо. Змінювати ролі складно. Крім того, це спільний процес, в якому приймають участь кривдник з потерпілим, а також глядачі (спостерігачі). Конфліктні ситуації, до того ж, часто виникають спонтанно і той, хто минулого разу був об'єктом невдоволення чи претензії, наступного може сам упевнено провокувати сварку. Свідки, як правило, не є сторонами конфлікту.

3. Нерівність сил. При конфлікті обидві сторони можуть захищати свої позиції тим чи іншим способом, використовуючи інших як ресурс (симетрія), тоді як у булінгу лише одна сторона «володіє» правами, а інша, як правило, «позбавлена» прав діяти, дуже потребує допомоги та підтримки інших осіб (асиметрія).

4. Зумисність завданої шкоди. Конфлікт не завжди запланований. Ним часто можна скористатися як способом визначити потреби сторін. Учасники конфлікту бажають, перш за все, домогтися бажаного. Булінг же має на меті нанести щонайбільше більше фізичних і душевних випробувань іншій людині.

5. Обсяг шкоди. Буває, що, дійшовши згоди після конфлікту, підлітки стають друзями. Глядачі, загалом, рідко відчують негативні наслідки. Булінг же завдає шкоди всім сторонам: і жертві, й нападнику, і свідкам. Причому це стосується як фізичного, так і психічного здоров'я.

⁴² Конфлікт і булінг: де проходить межа? URL: <https://www.rudenkivka.com.ua/>.

⁴³ Барліт А. *Форми і методи подолання соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–46; Хараджи М., Пархомович В. Особливості шкільного булінгу в підлітковому середовищі. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Педагогіка», Психологія, Медицина». 2022. № 11 (16). С. 348–355. URL: <https://bit.ly/42bWoih>; Бочук П. М., М. А. Козігора, А. М. Романюк. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. *Академічні студії*. Серія «Педагогіка», Вип. 3, ч. 2, 2021. С. 10–16. DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.2>.

б. Кривдник не розкаюється у вчиненому.

В спеціальній літературі також наголошується на тому, що булінг сам по собі не може припинитися, завжди потрібне втручання сторонніх осіб, котрі нададуть допомогу і захист усім учасникам цього процесу ⁴⁴.

Отже, булінг змістовно та якісно відрізняється від конфлікту. Це вид насильницької поведінки, умисна неправомірна дія, яка здійснюється на систематичній основі, метою якої є образа, погроза, приниження або заподіяння болю іншій особі.

Булінг може стати наслідком конфлікту, відповідно, конфлікт може призвести до булінгу. Разом з тим, хоча конфлікт досить часто спричиняє дискомфорт, він також може стати можливістю для рівноправних сторін у певній ситуації навчитися вирішувати свої проблеми (відстоювати свою думку). Конфлікт, здебільшого, не змушує одного з учасників почуватися в небезпеці чи відчувати загрозу життю і здоров'ю.

Диференціація цих явищ можлива на основі таких критеріїв: 1) характер поведінки учасників; 2) тривалість у часі; 3) типи учасників; 4) психічне ставлення осіб до вчинюваних дій; 5) опозиційність сторін; 6) відмінності у наслідках; 7) наявність (відсутність) розкаяння.

1.2.3. Форми та види булінгу

У результаті вивчення наукових надбань з проблематики булінгу ми також виявили різноманітність проявів цього явища, які, як і будь-яку насильницьку поведінку загалом, дослідники зводять в чотири основні блоки (форми): фізичне, психологічне, економічне, сексуальне.

За статистикою найчастіше жертвами булінгу є неповнолітні особи чоловічої статі, які піддаються цькуванню у шкільному середовищі. Часто

⁴⁴ Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:MON+AB101+2019_-T2/about.

фізичні вади, особливості зовнішнього вигляду чи манери спілкування є причиною насмішок і булінгу.

Серед найбільш популярних видів булінгу вчені виділяють: *економічний* (крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей); *сексуальний* (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти); *кібербулінг* (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв).

Людину, яку вибрали жертвою і яка не може постояти за себе, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами.

Найпоширенішими формами булінгу є:

- словесні образи, глузування, обзивання, погрози;
- образливі жести або дії, наприклад, плювки;
- залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось зробити чи не зробити;
- ігнорування, відмова від спілкування, виключення із гри, бойкот;
- вимагання грошей, їжі, речей, умисного пошкодження особистого майна жертви.
- фізичне насилля (удари, щипки, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження);
- приниження за допомогою мобільних телефонів та інтернету (СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі у чатах і т.д.), поширення чуток і пліток.

Види булінгу можна об'єднати у групи словесного (вербального), фізичного, соціального (емоційного) й електронного (кібербулінг) знущання, які часто поєднуються для більш сильного впливу.

70 % знущань відбуваються словесно: принизливі обзивання, глузування, жорстока критика, висміювання та ін. На жаль, кривдник часто залишається

непоміченим і непокараним, однак образи безслідно не зникають для «об'єкта» приниження.

Фізичне насильство найбільш помітне, однак становить менше третини випадків булінгу (нанесення ударів, штовхання, підніжки, пошкодження або крадіжка особистих речей жертви та ін.).

Найскладніше зовні помітити соціальне знування – систематичне приниження почуття гідності потерпілого через ігнорування, ізоляцію, уникання, виключення.

Нині набирає обертів кібербулінг. Це приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету. Діти реєструються в соціальних мережах, створюють сайти, де можуть вільно спілкуватися, ображаючи інших, поширювати плітки, особисті фотографії або зроблені в роздягальнях чи вбиральнях.

Аналізуючи праці західних дослідників, слід зазначити, що шкільний булінг має дві основні форми ⁴⁵:

1. Фізична – умисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін. До цієї форми булінгу можна віднести сексуальний булінг (дії сексуального характеру).

2. Психологічна – насильство, пов'язане з дією на психіку, яке наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, створенням напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть учителів чи персоналу школи, до аутсайдера, жертви, найчастіше, фізично слабкішої дитини або з бідної чи неблагополучної родини. До цієї форми можна віднести: вербальний булінг; образливі жести або дії; залякування; ізоляцію; вимагання; кібербулінг.

3. В середніх навчальних закладах, де адміністрація чи вчителі толерантно ставляться до проявів булінгу та не контролюють взаємодію між учнями, інтереси учнів шляхом нормативного регулювання, або ж самі вчителі чи школа культивують агресивну взаємодію та дух насильства, як невід'ємні ознаки мужності, учні, як правило, негативно сприймають емоційний клімат самої

⁴⁵ Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Сер.: Психологічні науки.* 2013. Вип. 114. С. 46-50. С. 47-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

школи, атмосферу визначають як небезпечну, що у свою чергу, провокує відповідні агресивні реакції⁴⁶.

Булінг у шкільному середовищі може виникати за умов, коли адміністрація школи не турбується про життя, всебічний розвиток і побутові умови кожної дитини, що може призвести до формування безініціативності та безвідповідальності, проявів негуманних стилів поведінки. Відбувається порушення в розумінні учнів щодо співвідношення інтересів – колективних і особистісних. Булінг у шкільному середовищі впливає на дитину таким чином, що вона не засвоює поняття моралі як суспільного явища, тому в процесі діяльності, організованої взаємодії між школярами не відбувається усвідомлення відповідальності один перед одним, перед колективом. Булінг також може виникати як компенсація за невдачі у навчанні, суспільному житті, а також від тиску та жорстокого поводження батьків чи інших дорослих, при недостатній увазі з боку дорослих. Булінг може виникати й як крайня міра, коли дитина вичерпала всі інші можливості для задоволення своїх потреб, і у випадках, коли учні протестують проти певних правил, виражаючи невдоволення, прагнучи зруйнувати дещо в своєму оточенні⁴⁷.

1.2.4. Наслідки та жертви булінгу

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

неадекватне сприймання себе – занижену самооцінку, комплекс неповноцінності, беззахисність;

негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, часті прогули у школі;

⁴⁶ Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Сер.: Психологічні науки.* 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

⁴⁷ Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Сер.: Психологічні науки.* 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;

девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Варто зауважити, що вкрай негативно це явище впливає на соціалізацію особи – жертви булінгу, спричиняючи: неадекватне сприймання себе – занижену самооцінку, комплекс неповноцінності, беззахисність; негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, часті прогули у школі; неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози; девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності ⁴⁸.

Враховуючи надшкідливий характер цього явища, цілком закономірно, що воно розглядається як серйозний виклик у сфері громадського здоров'я, а втручання для запобігання/боротьби з ним насамперед стосується шкільного середовища. Педагогічний колектив – це ті, хто, використовуючи власні емоційні компетенції та зосереджуючись на навчальному кліматі, на розвинутих стосунках між учнями, можуть насамперед надати необхідну підтримку як агресивним учням, так і учням-жертвам у спробі запобігти цькуванню в майбутньому. Стратегії протидії булінгу, які наразі пропагуються на всіх рівнях, мають передусім підвищити обізнаність про існування та серйозність наслідків булінгу для здоров'я дітей серед основних учасників, залучених до освітньої діяльності: вчителів, батьків та учнів.

На нашу думку, державна політика щодо протидії булінгу повинна, передусім передбачати дієве втручання на системному рівні (від загального (загальносоціальних заходів) до конкретного (індивідуальної профілактики)) з тим, щоб закласти основу для ряду більш визначених і цілеспрямованих втручань, які будуть розгортатися в навчальних закладах, шляхом окреслення відповідних цілей, директив та очікуваних результатів. В цьому аспекті,

⁴⁸ Протидія булінгу (короткий опис, приклади). Модуль 5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>.

видається, протидія цьому явищу вимагає скерування дій на рівні освітньої системи щодо протидії булінгу, яка повинна визначати оптимальні заходи втручання на трьох щабелях: а) навчання педагогічного персоналу; б) навчання членів сім'ї (батьків); в) формувально-коректувальні підходи до учнів. Крім того, сучасні вектори шкільної політики у забезпеченні безпечного та шанобливого середовища серед учасників навчального процесу повинні бути зміщені у бік суттєвого посилення заходів впливу на порушників (виховних, каральних тощо).

Булінг може вчинятися будь-ким. Норма закону прописана таким чином, що вона не дає повного переліку осіб, які можуть чинити булінг, але при цьому наголошує, що може вчинятися малолітніми та неповнолітніми особами.

Внаслідок боулінгу могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Важливий момент, що законодавець виділив булінг як негативне явище незалежно від настання негативних наслідків.

Найчастіше булінг відбувається в таких місцях, де контроль з боку дорослих менший або взагалі його нема. Це може бути шкільний двір, сходи, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики. У деяких випадках дитина може піддаватися знущанням і поза територією школи, кривдники можуть перестріти її на шляху до дому. Навіть удома жертву булінгу можуть продовжувати цькувати, надсилаючи образливі повідомлення на телефон або через соціальні мережі.

Практично в кожному класі є учні, які стають об'єктами глузувань та знущань, а також агресори, які є ініціаторами булінгу.

Найчастіше цькування ініціюють надміру агресивні діти, які люблять домінувати, тобто бути «головними». Їх не турбують почуття і переживання інших людей, вони прагнуть бути в центрі уваги, контролювати все навколо. Принижуючи інших, вони підвищують власну значущість. Нерідко це відбувається через глибокі психологічні комплекси кривдників. Можливо, вони

самі переживали приниження або копіюють ті агресивні й образливі моделі поведінки, які є у їхніх сім'ях ⁴⁹.

Зазвичай об'єктом знущань (жертвою) булінгу вибирають тих, у кого є дещо відмінне від однолітків. Відмінність може бути будь-якою: особливості зовнішності; манера спілкування, поведінки; незвичайне захоплення; соціальний статус, національність, релігійна належність. Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають:

- фізичні вади – носять окуляри, погано чують, мають порушення опорно-рухового апарату, фізично слабкі;
- особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні;
- особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови, надмірну худорлявість чи повноту;
- недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками;
- страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається навколишніми як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію;
- відсутність досвіду життя в колективі (так звані «домашні» діти);
- деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання);
- знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні;
- високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення;
- слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах).

За даними U-Report, 49 % підтвердили, що вони піддавалися булінгу, а саме через: зовнішність, стать, орієнтацію, етнічну належність.

⁴⁹ Глобальне опитування про боулінг. ЮНІСЕФ URL: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/infographicbullying-upd.pdf>.

1.3. Міжнародний досвід запобігання булінгу

Зазначаючи про надзвичайно гостру проблему агресивних проявів у міжособистісних стосунках учнівської молоді, науковці дійшли висновку, що особливого розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних учнів по відношенню до інших, коли в ситуацію прояву агресії поступово «включається» весь учнівський клас⁵⁰.

Перші систематичні дослідження прояву систематичної та довготривалої агресії серед учнівської молоді займалися скандинавські вчені у 1970-х роках і вони визначили дане явище поняттям «булінг».

Учені з Великобританії, Австралії та Японії почали співпрацювати з дослідницькою групою Норвегії для вивчення явища булінгу у школах, вчені з Німеччини, Франції, Угорщини, США і Австралії залучилися до співпраці з дослідницькою групою в Швеції, для дослідження мобінгу на робочих місцях.

Оскільки майже одночасно досліджувати прояви систематичної та довготривалої агресії стали дві групи науковців, то було прийнято, що поняття «булінг» застосовується щодо шкільних ситуацій, а термін «мобінг» – щодо ситуацій на робочих місцях⁵¹.

Щодо міжнародного досвіду запобігання булінгу, потрібно згадати започаткування у США програми «Шкільного офіцера поліції», яка почала діяти в школі у Флінті, штат Мічиган, у 1953 році. Але програма не обговорювалась і фактично не діяла аж поки до 1968 року, коли Департамент поліції Фресно, штат Каліфорнія, не подивився на неї як на інструмент яким можна «підвищити імідж поліції в очах дітей».

Ця рання адаптація програми включала розміщення співробітників в штатському в середніх і початкових школах в цілях сприяння відносини між місцевим відділом поліції і молоді. У 1980-их – 90-их роках за програмою

⁵⁰ Макарова О. П. Булінг як соціально-психологічна проблема в освітньому середовищі. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.). Харків, 2022. 312 с. С. 140-142.

⁵¹ Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту*. Сер.: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.

«Шкільний офіцер поліції» ввели програми для попередження злочинності, такі як «Освіта протистояння зловживанню наркотиками» і «Освіта та підготовка до опору бандитам»⁵².

З середини 1970-х років до 2008 року число шкіл з діючим там «шкільними офіцерами» зросла з приблизно 1 % до 40 %⁵³. У багатьох штатах ШОП є основними правоохоронними органами та тими, хто визначає чи порушуються закони в школі.

Програма школи в місті Фресно прогресувала до того, що спостерігається в більшості сьогоденних громад: офіцер з офіцерського складу, який працює в поліцейській дільниці – відповідає за безпеку в школі. Це відбулося після прийняття закону Про відсутність зброї у школах 1994 року Конгресом у відповідь на побоювання щодо насильство над неповнолітніми.

Як результат, школи запровадили широкомасштабну політику «нульової толерантності», яка включала присутність у всіх навчальних закладах поліцейського⁵⁴. Наприкінці 1990-х років присутність ШОПів в школах знову зросла після того, як Департамент юстиції створив програму грантів на суму 750 мільйонів доларів США «Поліцейські в школі», щоб найняти понад 6500 шкільних офіцерів поліції⁵⁵.

Як і США, багато шкіл Канади найняли співробітників служби безпеки для підвищення безпеки персоналу та студентів. Шкільні системи, наприклад, в Торонто, залучали озброєних поліцейських до школи протягом дня. У 2008 році Районна школа Торонто (TDSB) та Католицька районна школа Торонто (TCDSB) спільно з Поліцейською службою Торонто розробили програму «Шкільний офіцер поліції», постійно розмістивши озброєних

⁵² Шкільний офіцер поліції. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції#cite_note-8.

⁵³ Шкільний офіцер поліції. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції#cite_note-8.

⁵⁴ Шкільний офіцер поліції. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції#cite_note-8.

⁵⁵ Шкільний офіцер поліції. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції#cite_note-8.

офіцерів поліції у загальноосвітніх школах. Проте в листопаді 2017 року TDSB проголосував за ліквідацію програми району ⁵⁶.

Метою моделі співробітництва загальноосвітніх навчальних закладів і Управлінь патрульної поліції у містах Департаменту патрульної поліції «Шкільний офіцер поліції» є створення гармонійного (безпечного) середовища у загальноосвітніх навчальних закладах, що сприятиме ефективнішому навчальному процесу, розв'язанню конфліктів у загальноосвітніх навчальних закладах, безпеці учнів, учителів та інших працівників загальноосвітніх навчальних закладів та запобіганню асоціальної поведінці учнів.

Головним завданням проекту є створення безпечнішого середовища у загальноосвітніх навчальних закладах, забезпечення здійснення ефективної профілактики правопорушень серед учнів, застосування відновних практик з метою попередження конфліктів, правопорушень та інших негативних явищ. До програми загальноосвітні навчальні заклади долучаються виключно за власним бажанням. Співробітництво здійснюється на принципах законності, урахування найкращих інтересів учня, найшвидшого реагування, пропорційності та доцільності реагування, конфіденційності приватної інформації щодо дитини, належного використання інформації.

⁵⁶ Trustees Vote to End School Resource Officer Program at TDSB. *Toronto District School Board* (амер.). Архів оригіналу за 5 березня 2018. Процитовано 16 квітня 2018. URL: <https://web.archive.org/web/20180305063702/http://www.tdsb.on.ca/News/Article-Details/ArtMID/474/ArticleID/1153/Trustees-Vote-to-End-School-Resource-Officer-Program-at-TDSB>.

2. Суб'єкти та заходи запобігання булінгу

2.1. Суб'єкти запобігання булінгу та реагування на булінг.

Останніми роками і в Україні і в усьому світі все більше уваги привертається до проблеми булінгу в дитячому середовищі. Найчастіше згадується про удосконалення системи запобігання булінгу в школі, але збільшується увага і до особливостей протидії булінгу в позашкільному просторі та в мережі Інтернет. Науковці по різному розглядають суб'єктів запобігання та протидії булінгу. У законодавстві визначено систему суб'єктів реагування на булінг в закладах освіти, але на нашу думку це значно звужує їх коло. Тож, Наказом МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646⁵⁷ визначено суб'єктів запобігання булінгу, серед яких є:

- служба освітнього омбудсмена;
- служби у справах дітей;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- органи місцевого самоврядування;
- керівники та інші працівники закладів освіти;
- засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними)

орган;

- територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти діють в межах повноважень, передбачених законодавством. Вони проводять заходи, спрямовані на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах

⁵⁷ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

освіти згідно з Планом заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Однак, категорія «суб'єкти запобігання булінгу» є більш широкою за змістом, аніж «суб'єкти реагування на випадки булінгу», вона і включає в себе останніх. Законодавець обмежився лише визначенням тих суб'єктів, які дотичні до навчального закладу і не згадує про тих суб'єктів, які формують антибулінгову політику в державі, а також тих, які мають адміністративний вплив, на учасників булінгу. Фактично такі суб'єкти виконують свої функції керуючись нормами Законів. Окремі науковці, як наприклад О. В. Максименко⁵⁸, здійснила правовий аналіз повноважень суб'єктів адміністративних правовідносин щодо протидії булінгу в дитячому середовищі, розглянувши при цьому більш широко коло суб'єктів. Вона наголосила, що суб'єктами адміністративно-правових відносин є учасники, які мають конкретні права і обов'язки. Ними можуть бути органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, об'єднання громадян та інші⁵⁹. У проведеній роботі автором розглянуто окремі державні органи, які наділені владними повноваженнями щодо запобігання булінгу.

Ще більш широко коло таких суб'єктів розглянув вчений А. О. Корнійченко, який провів комплексне дослідження щодо повноважень суб'єктів запобігання булінгу⁶⁰. Підтримуючи позицію автора вважаємо, що таких суб'єктів потрібно розглядати умовно поділивши на дві групи, до першої з яких віднести суб'єктів, що уповноважені формувати та реалізовувати

⁵⁸ Максименко О. В. Правовий аналіз повноважень суб'єктів адміністративних правовідносин щодо протидії булінгу в дитячому середовищі. *Актуальні питання у сучасній науці*: журнал. 2024. № 10 (28). С. 392-404. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10\(28\)-392-403](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-392-403).

⁵⁹ Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Геращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2 вид., переробл. та допов. Харків: Право, 2012. 656 с. С. 57.

⁶⁰ Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні: дис. ... доктора філософії. Спец. 081 «Право». Кропивницький: Центральноукраїнський держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2021/Kornijchenko/dis_KornijchenkoA.pdf.

національну антибулінгову політику, а саме – органи публічної влади, зокрема державної влади та місцевого самоврядування, які, згідно з чинним законодавством, наділені відповідним обсягом прав та обов'язків у сфері запобігання булінгу; до другої – суб'єкти реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти, до яких законодавець і відносить: службу освітнього омбудсмена; служби у справах дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи місцевого самоврядування; керівників та інших працівників закладів освіти; засновників закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган; територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Водночас, необхідно зазначити, що детальний аналіз категорії «суб'єкти запобігання булінгу» підтверджує її більш соціальну, а не правову складову. Дана категорія включає не лише суб'єктів, які наділені управлінськими і владно-розпорядчими повноваженнями, а також інших осіб, організацій та установ, які безпосередньо або опосередковано здійснюють заходи виховного та навчального характеру з метою запобігання та протидії булінгу. Також можна зазначити, що суб'єктами запобігання булінгу виступають вищі органи влади, які, хоча й прямо не відносяться до суб'єктів публічного адміністрування, однак їх правотворча діяльність безпосередньо впливає на адміністративну діяльність публічних органів, у тому числі й у сфері запобігання булінгу. Отже, у сучасних умовах, до системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні можемо віднести: Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство молоді та спорту України, освітнього омбудсмена, Національну поліцію та її територіальні органи, центри з надання безоплатної вторинної

правової допомоги, місцеві органи виконавчої влади та їх структурні підрозділи (департаменти, управління, служби у справах дітей), органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи (управління освіти), центри соціальних служб, засновники закладів освіти, керівники закладів освіти, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти, громадські об'єднання, юридичні клініки закладу вищої освіти, засоби масової інформації, представники психологічних служб, батьки та особи, що їх замінюють.

Дуже коротко зупинимося на визначенні повноважень щодо запобігання та протидії булінгу, якими наділені вище окреслені органи. Тож, відповідно до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент ⁶¹. **Верховна Рада України**, є представником законодавчої гілки влади, тобто виступає єдиним законодавчим органом в Україні. На вищому законодавчому рівні визначає загальні засади здійснення державної політики в різних сферах суспільного життя, в тому числі і у сфері запобігання булінгу. Отже, основним завданням діяльності Верховної Ради України є прийняття законів. Розглядаючи законотворчу діяльність парламенту та його роль у формуванні антибулінгової політики, варто зазначити, що Конституція України закріплює, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; засади регулювання виховання, освіти, культури і охорони здоров'я. Тобто, засади регулювання освіти мають бути визначені лише на рівні законів. Конкретно розглянуто дане положення у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, в якій указано, що державну політику у сфері освіти визначає Верховна Рада України ⁶². Верховна Рада України належить до органів загальної компетенції щодо запобігання булінгу, основне

⁶¹ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.04.2025).

⁶² Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

призначення якої полягає у прийнятті законів, що регулюють правовідносини і у сфері протидії булінгу. Закон має вищу юридичну силу, а підзаконні нормативно-правові акти, деталізують та конкретизують положення законів, і не можуть суперечити йому. Варто зазначити, що саме законом було визначено юридичне поняття «булінг», а також встановлено юридичну відповідальність за його вчинення.

Ще однією важливою функцією парламенту як суб'єкту запобігання булінгу, є здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який здійснює **Уповноважений Верховної Ради України з прав людини** (далі – Уповноважений ВРУ)⁶³. Особливістю діяльності Уповноваженого ВРУ є те, що до нього може звернутись будь-яка особа, незалежно від громадянства. У апараті Уповноваженого з прав людини проблеми порушення прав дитини, в тому числі й стосовно булінгу розглядає представник Уповноваженого з прав дитини. Він здійснює керівництво за Департаментом моніторингу додержання прав дитини і являється самостійним структурним підрозділом Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Основним завданням Департаменту є забезпечення реалізації повноважень Уповноваженого щодо здійснення парламентського контролю за дотриманням прав людини і громадянина у сфері захисту прав дитини та забезпечення порушених прав людини і громадянина⁶⁴.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виконує над важливі завдання щодо розгляду звернень фізичних осіб, а також звітування про проведену роботу щорічно. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, ним має бути представлена протягом першого кварталу кожного

⁶³ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 01.04.2025).

⁶⁴ Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zagalna-informaciya-pd>

року у Верховній Раді України щорічна доповідь у формі звіту про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, а також виявлені недоліки в законодавстві щодо їх захисту, він визначає висновки і рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина⁶⁵. У Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні обов'язково є розділ – «Дотримання прав дитини», а окремою складовою може бути визначено пункт «Протидія булінгу та дотримання прав дітей у кіберпросторі». Вказаний парламентський контроль носить не декларований, а реальний характер, про що свідчать кількість звернень до Уповноваженого, розгляд звернення громадян має дієвий вплив на вирішення проблем булінгу. Тож, з викладеного випливає, що зазначений суб'єкт закономірно посідає одне з ключових місць в системі суб'єктів запобігання булінгу в Україні.

Далі варто розглянути **Президента України**, як суб'єкта протидії боулінгу. Передусім, потрібно наголосити, що Президент України не належить до суб'єктів публічного адміністрування, але згідно зі ст. 102 Конституції України є главою держави і виступає від її імені, а також виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина⁶⁶. Здійснення Президентом України повноважень щодо дотримання конституційних прав дитини забезпечується **Уповноваженим Президента України з прав дитини**, основною метою діяльності якого є забезпечення конституційних прав дітей⁶⁷. На відміну від Уповноваженого ВРУ, Уповноважений Президента наділений переважно наглядовими функціями, які спрямовані на збирання та аналіз

⁶⁵ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

⁶⁶ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.04.2025).

⁶⁷ Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України; Положення, Схема від 11.08.2011 № 811/2011. Офіційний вісник Президента України. 2011. № 23. Ст. 938.

інформації, у той час як Уповноважений ВРУ шляхом розгляду звернень має можливість запускати відповідні механізми впливу, спрямовані на додержання та захист прав і свобод людини і громадянина. Отже, діяльність Уповноваженого Президента як суб'єкта запобігання булінгу, характеризується особливостями, які, перш за все, пов'язані з його аналітичною та профілактичною спрямованістю. Таке положення є досить закономірним і випливає із самої сутності даного інституту, який фактично створено як допоміжний орган при Президентові України, що має забезпечувати діяльність останнього як гаранта конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Наступним суб'єктом варто розглянути **Кабінет Міністрів України**, який представляє вищий рівень виконавчої влади в Україні, та являється основним суб'єктом публічного адміністрування у всіх, без виключення, сферах суспільного життя. Повноваження Кабінету Міністрів України закріплені в Конституції України⁶⁸, а конкретизовані в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII. У ст. 20 вказаного Закону визначено повноваження Кабінету Міністрів України за різними сферами суспільного життя, серед яких визначальне місце посідають повноваження у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина й у сфері освіти⁶⁹.

Діяльність Кабінету Міністрів України щодо запобігання булінгу у закладах освіти представлена участю **освітнього омбудсмена**, на якого покладено обов'язки стосовно виконання завдань щодо захисту прав осіб у сфері освіти. Правовою основою діяльності освітнього омбудсмена є ст. 73 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII та Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» від 06.06.2018 р. № 491, якою затверджені Положення про освітнього омбудсмена

⁶⁸ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 01.04.2025).

⁶⁹ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794- VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 13. Ст. 222.

й Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена. Згідно законодавства, освітній омбудсмен має право: розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах; повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства; звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти тощо ⁷⁰. Окрім того, Законом України «Про освіту» визначено право освітнього омбудсмена аналізувати дотримання законодавства стосовно учасників освітнього процесу, які постраждали від булінгу, стали його свідками або булерами ⁷¹. Його діяльність безпосередньо спрямована на запобігання булінгу, а присутність є обов'язковою у системі суб'єктів запобігання булінгу. Антибулінгова діяльність освітнього омбудсмена проводиться за допомогою визначеної процедури розгляду звернень учасників освітнього процесу. Порядок та умовами звернення до освітнього омбудсмена, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» від 06.06.2018 р. № 491. У документі зазначено, що до освітнього омбудсмена можуть звернутися не лише здобувачі освіти, а й також їх батьки або законні представники (у разі порушення освітніх прав здобувачів освіти), а також те, що до суб'єктів, які мають право подати скаргу, належать також педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники. Із зазначеного випливає, що не кожен учасник освітнього середовища може звернутися зі скаргою до даної посадової особи. Як приклад, означений перелік не передбачає можливість звернення до освітнього омбудсмена керівника закладу освіти, а також інших осіб, які можуть бути залучені до освітнього процесу, тобто особи, які проходять педагогічну практику в закладах освіти та протягом певного проміжку часу залучені до освітнього процесу і можуть виступати

⁷⁰ Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Порядок, Умови від 06.06.2018 № 491. Офіційний вісник України. 2018. № 52. Ст. 491.

⁷¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

однією із сторін булінгу. Тож, служба освітнього омбудсмена і сам освітній омбудсмен як посадова особа належить до системи суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти, до повноважень якого належить забезпечення та захист прав в освітній сфері, у тому числі й з приводу безпечності освітнього середовища.

Наступним суб'єктом у центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого віднесено забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері освіти є **Міністерство освіти і науки України**. Одним із важливих напрямів діяльності МОН України є безпосередня або опосередкована діяльність спрямована на реалізацію національної антибулінгової політики. Серед важливих повноважень Міністерства освіти і науки України є: узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України; здійснення нормативноправового регулювання у сферах освіти і науки, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти; організація діяльності державної психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу в системі освіти; визначення основних цілей та завдань виховного процесу в закладах освіти ⁷².

Усі окреслені напрями діяльності Міністерства, так чи інакше впливають на стан поширення булінгу в Україні, а також на якість проведення заходів щодо зниження до мінімуму або повного усунення булінгу в освітньому середовищі. Згідно зі ст. 64 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, до компетенції МОН належить: 1) розробка та затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладах освіти, порядку реагування на випадки булінгу (цькування), порядку

⁷² Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 16.10.2014 № 630. Офіційний вісник України. 2014. № 95. Ст. 17.

застосування заходів виховного впливу; 2) узагальнення та оприлюднення інформації про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти ⁷³. Діяльність Міністерства освіти та науки спрямована на протидію і запобігання булінгу є додатковим напрямом роботи Міністерства. Зокрема, Наказами МОН затверджено: 1) План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти; 2) Порядок реагування на випадки булінгу (цькування); 3) Порядок застосування заходів виховного впливу ⁷⁴.

Ще одним суб'єктом запобігання булінгу в системі центральних органів виконавчої влади є **Міністерство юстиції України**. Визначення даного органу серед антибулінгових суб'єктів підкреслює його компетенцією, пов'язану зі сферою право просвітницької роботи з населенням. Одним із важливих проєктів Міністерства став проєкт «Я маю право» ⁷⁵, в межах якого протягом років проводилася профілактична робота щодо запобігання булінгу. У межах проєкту було проведено низку заходів, спрямованих на підвищення правової освіти населення шляхом інформування учасників освітнього процесу про негативний характер даного діяння та адміністративну відповідальність за його вчинення.

Наступних суб'єктів лише опосередковано можна віднести до цієї системи запобігання булінгу. Опосередковано діють центральні органи виконавчої влади, які не наділені повноваженнями у сфері освіти, але здатні впливати на запобігання булінгу. Також серед таких суб'єктів можемо виокремити Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство молоді та спорту України та Міністерство внутрішніх справ України.

⁷³ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

⁷⁴ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

⁷⁵ «Я маю право!»: Мін'юст запускає в Україні новий проєкт. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/uk/ja-maju-pravo-minjust-zapuskae-v-ukraini-novij-proekt>.

Визначення зазначених центральних органів виконавчої влади як суб'єктів запобігання булінгу обумовлено їх повноваженням щодо погодження проєктів законів та інших нормативних актів, які надходять на погодження від інших міністерств і центральних органів виконавчої влади. Підготовка ними передбачених законом, висновків і пропозицій до проєктів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проєктів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи. Окреслена діяльність зазначених міністерств була реалізована під час прийняття Наказу МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646⁷⁶. Окрім того, суб'єктами запобігання булінгу в Україні є центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Основними завданнями центрів є підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення, а також надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. Вони підпорядковані Мін'юсту та являють окрему систему суб'єктів регіональних і місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Їх повноваження регламентовані Наказом Мін'юсту «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги» від 02.07.2012 р. № 967/5, у змісті якого визначено, що основну роль в системі суб'єктів запобігання булінгу відіграють місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Отже, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги займають важливе місце в системі суб'єктів запобігання булінгу. Підвищення правової освіти та правосвідомості учасників освітнього процесу є значним профілактичним кроком у запобіганні булінгу.

⁷⁶ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

Відповідно до положень Конституції України виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють **місцеві державні адміністрації**, які на відповідній території забезпечують: 1) виконання норм чинного національного законодавства; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян⁷⁷. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV деталізує окреслені конституційні положення, підкреслюючи, що до компетенції місцевих державних адміністрацій належить вирішення низки соціальних питань. Згідно зі статтею 22 вказаного Закону місцева державна адміністрація реалізовує державну політику в галузі освіти; може здійснювати функції засновника щодо наукових установ, закладів освіти, що належать до сфери її управління; вживає заходів до збереження мережі закладів освіти, розробляє прогнози її розвитку, враховує їх при розробці проектів програм соціально-економічного розвитку⁷⁸. За цих обставин, виступаючи засновником закладу освіти, на місцеву державну адміністрацію покладаються повноваження, передбачені статтею 25 Закону України «Про освіту». Засновник закладу освіти як суб'єкт запобігання булінгу здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на профілактику та протидію булінгу в закладі освіти, а також розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг, а також сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти⁷⁹. Найчастіше визначені повноваження реалізують їх структурні підрозділи (департаменти освіти і науки обласних державних адміністрацій, управління освіти і науки обласних державних адміністрацій,

⁷⁷ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.04.2025).

⁷⁸ Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. Дата оновлення: 08.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

⁷⁹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

управління освіти районних державних адміністрацій), а також служби у справах дітей.

Органи місцевого самоврядування та його виконавчі інституції (зокрема, управління освіти міської ради) є ще одним суб'єктом у системі запобігання булінгу. Аналіз положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР дозволяє стверджувати, що повноваження у сфері освіти поділяються на власні (самоврядні) та делеговані. Так, до власних (самоврядних) повноважень у сфері освіти можна віднести: управління закладами освіти, які належать територіальним громадам; створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей; до делегованих – забезпечення в межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти на відповідній території, можливості отримання освіти державною мовою; забезпечення відповідно до закону розвитку всіх видів освіти, розвитку і вдосконалення мережі освітніх закладів усіх форм власності⁸⁰. Окрім того, Законом України «Про освіту» визначено спеціалізовані повноваження органів місцевого самоврядування у сфері запобігання булінгу. Так, стаття 66 Закону визначає, що обласні ради, Київська та Севастопольська міські ради, районні, міські ради: сприяють розробці плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладах освіти⁸¹. Із урахуванням закріплених у законодавстві повноваження органів місцевого самоврядування можна стверджувати, що їх діяльність спрямована на створення належних безпекових умов навчання. Безпосередньо їх діяльність не спрямована на запобігання булінгу, але сприяння органам, які проводять антибулінгові заходи, опосередковано має вплив на запобігання булінгу. Ще одним важливим суб'єктом запобігання булінгу являються центри соціальних служб. Відповідно до законодавства їх визначено суб'єктами реагування на

⁸⁰ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Дата оновлення: 05.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

⁸¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

випадки булінгу в закладах освіти. Наказом МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646⁸². Аналіз Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб» від 01.06.2020 р. № 479, яка безпосередньо становить правову основу діяльності центрів соціальних служб. Окреслені поділяються на регіональні та місцеві. Регіональними є республіканський Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міський центри соціальних служб. Місцеві – міський, районний, районний у місті, селищний, сільський центри соціальних служб⁸³. Окрім того, центри соціальних служб мають різні повноваження. Так, регіональні центри соціальних служб у сфері запобігання булінгу наділені функціями профілактичного впливу. Такі як методична допомога громадам у проведенні соціальної роботи, надання соціальних послуг; організація інформування громад щодо сімейних цінностей, недопущення насильства, жорстокого поводження з дітьми⁸⁴. Із огляду на зазначене можна вести мову про те, що дані суб'єкти не можуть виступати суб'єктами реагування на випадки булінгу, адже це виходить на межі їх компетенції.

Виняткове і важливе місце в системі запобігання булінгу займає **керівник закладу освіти**, адже на нього покладено досить вагомі антибулінгові повноваження. Керівник закладу освіти: розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладі освіти; розглядає заяви про випадки булінгу здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів

⁸² Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

⁸³ Деякі питання діяльності центрів соціальних служб: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 01.06.2020 № 479. Офіційний вісник України. 2020. № 50. Ст. 10

⁸⁴ Деякі питання діяльності центрів соціальних служб: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 01.06.2020 № 479. Офіційний вісник України. 2020. № 50. Ст. 10

реагування; повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти⁸⁵. Окрім того, він несе адміністративну відповідальність за неповідомлення територіальних органів Національної поліції про випадок булінгу у відповідному закладі освіти. Розглядаючи заклади освіти, неможливо не згадати про місце педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників в системі запобігання булінгу. Зокрема, у статті 54 Закону України «Про освіту» закріплено, що педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою. Однак, вони зобов'язані: захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психологічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою; повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування)⁸⁶. Отже, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники займають дуальне становище в системі суб'єктів запобігання булінгу, - з одного боку, вони уповноважені проводити заходи щодо недопущення проявів булінгу (профілактика та реагування), а з іншого – виступати учасником булінгу (тобто, бути однією із його сторін).

Також досить важлива роль у запобіганні булінгу відведена **громадським об'єднанням**, які здійснюють громадський нагляд (контроль) у сфері освіти. Зокрема, стаття 71 Закону України «Про освіту» визначає, що суб'єкти

⁸⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

⁸⁶ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

громадського нагляду (контролю) мають право проводити моніторинг та оприлюднення результатів, зокрема, щодо випадків булінгу (цькування) в закладах освіти та заходів реагування на такі випадки, вжитих керівництвом закладу освіти або його засновником⁸⁷. У сучасних умовах серед таких **громадських організацій** (далі – ГО), які проводять антибулінгову діяльність, доцільно виділити ГО «Асоціація юридичних клінік України», ГО «Ла Страда – Україна», ГО «Студена», ГО «Освітній маркер», ГО «Безпечний світ» та інших.

Ще одним важливим суб'єктом запобігання булінгу можна визначити **юридичні клініки закладів вищої освіти**, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», адже одним з ключових напрямів їх діяльності є здійснення правової просвіти населення (у тому числі здійснення правопросвітніх заходів, пов'язаних із розповсюдженням правової інформації про булінг та юридичну відповідальність за його вчинення). Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, затверджене Наказом МОН від 03.08.2006 р. № 592 визначає, що юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів⁸⁸. Загалом діяльність юридичної клініки є значно ширшою та охоплює цілу низку напрямів своєї роботи, одним із яких і виступає створення місць для проходження навчальної та виробничої практики. Означений напрям не є домінуючим. Ведучи мову про місце юридичних клінік у системі суб'єктів запобігання булінгу, варто вказати, що вони шляхом провадження правопросвітньої діяльності надають учасникам освітнього процесу усі правові знання про можливості ідентифікації такого діяння, як булінг. Окрім того, донесення інформації відбувається крізь призму соціально негативного

⁸⁷ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

⁸⁸ Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ МОН від 03.08.2006 № 592. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 417.

характеру булінгу, і озвучення юридичної відповідальності. Правопросвітня діяльність юридичної клініки реалізується шляхом проведення науково-практичних конференцій, круглих столів, форумів, теоретичних і практичних занять, семінарів, а також підготовки і поширення тематичних презентацій та публікацій для населення з актуальних правових питань, у тому числі й щодо запобігання булінгу. Необхідно розуміти, що юридична клініка може виступати суб'єктом запобігання булінгу або самостійно, або у синтезі з іншими органами чи організаціями, діяльність яких направлена на протидію булінгу в освітньому середовищі (зокрема, центрами надання безоплатної вторинної правової допомоги та органами Національної поліції).

Сьогодні на базі Національної академії внутрішніх справ функціонують три юридичні клініки «Захист», «Захист+», «Експерт», є ефективною формою практичного навчання здобувачів вищої освіти, що поєднує *навчальні* (працюючи у юридичній клініці курсант має можливість застосувати отримані теоретичні знання на практиці без відриву від навчання) та *соціальні* цілі (надання безоплатної правової допомоги та правової інформації малозабезпеченим верствам населення, зокрема, правопросвітніх заходів у навчальних закладах загальної середньої освіти).

Оволодіння знаннями у сфері права й створення гідних умов для підвищення рівня правової культури населення, активної та свідомої участі громадян у здійсненні правової реформи є сьогодні першочерговим завданням держави та суспільства на шляху розбудови в Україні громадянського суспільства і правової держави. Створюючи необхідні умови для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, захисту своїх невід'ємних прав і свобод, у Національній академії внутрішніх справ створені юридичні клініки.

Юридичні клініки НАВС – діють на громадських засадах та використовуються як база для практичного навчання здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право», «Правоохоронна діяльність» шляхом надання безоплатної первинної правової допомоги, здійснення правопросвітницької та профорієнтаційної діяльності.

Протягом 2023-2024 та 2024-2025 навчальних років Юридичною клінікою «Захист+» навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ було проведено близько 60 правопросвітницьких заходів, зокрема, щодо запобігання булінгу, для учнів навчальних закладів загальної середньої освіти м. Києва. Проведені заходи відповідають меті, завданням та напрямам діяльності, що визначені Положенням про юридичну клініку ⁸⁹.

З 18 січня до 22 лютого 2024 року, та з 14 січня до 18 лютого 2025 року, у межах реалізації Програми просвітницьких заходів у навчальних закладах м. Києва, проведено I і II тур Відвертих зустрічей зірок з протидії булінгу «Мої безпечні друзі» (усього по 10 заходів щороку – по одному у всіх районах міста Києва). *Організатором заходу були:* ГО «Всеукраїнське об'єднання протидії булінгу! Мої безпечні друзі» (My safety friends), *співорганізатори заходу:* Київська міська рада, Департамент освіти і науки КМДА, Національна академія внутрішніх справ, ГО «Амбасадор дитинства», ГО «Ла-Страда України», ГО «Fenix Charity», ГО «Амбасадор дитинства» та ДТА «33 канал KIDS». Від Національної академії внутрішніх справ у даних заходах брали участь помічник ректора з гендерних питань Валентина Лук'янець-Шахова та консультанти юридичної клініки «Захист» та «Захист+» Національної академії внутрішніх справ. Ведучим і співорганізатором даних заходів був консультант юридичної клініки «Захист+» – ад'юнкт 3 курсу майор поліції Ігор Буранов.

⁸⁹ Положення про юридичні клініки Національної академії внутрішніх справ: затв. Наказом Національної академії внутрішніх справ від 23.08.2024 р. № 1284. URL: https://www.navs.edu.ua/files/naukova-diyalnist/normativnabaza/2024/nakaz_1284_230824_yurydychni_kliniky.pdf.

Дана подія стала майданчиком для діалогу про проблеми булінгу в освітньому середовищі та поза його межами, а також популяризації боротьби з цим явищем. Медійні зіркові особистості, артисти, блогери поділилися своїми життєвими прикладами у підтримку протидії булінгу, нагадали про відповідальність за передбачені протиправні діяння, роз'яснили порядок реагування на такі явища. Власними прикладами зіркові гості акцентували увагу на подоланні булінгу, організаторами заходу висловлено слова вдячності та вручено відзнаки керівникам закладів освіти за плідну працю та створення безпечного освітнього середовища без булінгу.

За масштабами проведення – упродовж січня-лютого 2024 року до даного туру долучилося 22 заклади освіти усіх районів міста Києва та понад 6 тисяч дітей, за що головними організаторами Національною академією внутрішніх справ, ГО «Мої безпечні друзі» («My safety friends»), ГО «Амбасадор дитинства», ДТА «33 канал KIDS» було встановлено **Національний рекорд України «Як наймасовіший тур протидії булінгу»**.

Суб'єктами запобігання булінгу також можуть виступати **засоби масової інформації, психологічна служба, батьки та особи, які їх замінюють**.

Отже, суб'єкти запобігання булінгу є різнорівневими. Їх точну кількість складно визначити, адже у кожному окремому випадку можуть бути додаткові суб'єкти запобігання. Суб'єкти запобігання булінгу тим або іншим чином взаємодіють між собою. Така взаємодія може бути вертикальною та горизонтальною. Теоретики визначають значну кількість підходів щодо класифікації таких суб'єктів. Окремі взаємовідносини суб'єктів запобігання булінгу врегульовані нормативно-правовими актами, а деякі – моральними нормами. Ефективність їх злагодженої роботи залежить від багатьох факторів, найважливішим, на наш погляд, є чітка правова визначеність їх повноважень.

2.2. Національна поліція України як суб'єкт запобігання булінгу

Важливим суб'єктом запобігання булінгу є також **Національна поліція України** та її територіальні органи. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку⁹⁰. У системі суб'єктів запобігання булінгу органи Національної поліції належать до тих, які реагують на випадки булінгу і мають повноваження збирати матеріали та встановлювати зміст адміністративного правопорушення.

Окрім того, територіальні органи поліції здійснюють профілактичну роботу щодо запобігання випадкам булінгу в освітньому середовищі.

Законом закріплено такі завдання поліції:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидія злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

У Законі не вказано конкретних повноважень поліції щодо запобігання та протидії булінгу. Однак, до загальних функцій, які прямо чи опосередковано можуть впливати на запобігання та протидію булінгу, можна віднести такі:

- 1) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень;
- 2) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

⁹⁰ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41. Ст. 379.

3) ужиття заходів з метою виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень, припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень;

4) здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

5) у випадках, визначених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, ухвалення рішень про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання;

6) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснення контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Визначенні повноваження підрозділів Національної поліції щодо протидії булінгу є абстрактними і можуть бути конкретизовані у конкретній ситуації. Так, наприклад завданням підрозділів ювенальної превенції є захист прав і законних інтересів дітей, а також постійне розширення та поглиблення змісту законодавства у сфері захисту прав дітей. У змісті Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044, щодо порядку взяття дітей на профілактичний облік, а саме у пп.7 п. 10 зазначено, що взяттю на профілактичний облік підлягає дитина, яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Аналогічно підставами для зняття дитини з профілактичного обліку є відсутність випадків учинення булінгу (цькування)⁹¹. Тож, розглядаючи повноваження підрозділів Національної поліції як суб'єктів запобігання булінгу, варто зазначити, що їх діяльність є комплексною. Вони здійснюють потужну загальну та індивідуальну

⁹¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017№ 1044 // БД «Законодавство України

профілактику булінгу та протидію цьому негативному явищу шляхом притягнення до відповідальності булера або його законних представників.

На слушну думку науковців, профілактична діяльність в освітньому середовищі є одним із важливих напрямів роботи представників Національної поліції України⁹². В умовах сьогодення, незалежно один від одного, її здійснюють як співробітники підрозділів ювенальної превенції (основний суб'єкт роботи з дітьми, згідно повноважень встановлених нормативно-правовими актами), так і підрозділи Департаменту патрульної поліції України (проект «Шкільний офіцер поліції») та співробітники поліції охорони (проект «Офіцери служби освітньої безпеки»)⁹³.

Як вдало зазначив, О. Погорілець в Україні провадження діяльності поліцейського у закладах освіти розпочалось у результаті створення підрозділу у сфері ювенальної превенції у новому правоохоронному органі – Національній поліції України⁹⁴. Створення у 2017 році Управління ювенальної превенції, є результатом виконання приписів «Пекінських правил» («Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх» від 29 листопада 1985 року, ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що в правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, які добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють з дітьми, що вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину⁹⁵.

На слушну думку О. В. Лапи, Національна поліція України як новітній соціальний інститут започаткувала масштабний проект «Шкільний офіцер

⁹² Погорілець О. Реалізація адміністративно-правового статусу підрозділів Національної поліції України щодо гарантування безпеки в освітньому середовищі. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 2 (62). С. 115-120. С. 116.

⁹³ Погорілець О. Реалізація адміністративно-правового статусу підрозділів Національної поліції України щодо гарантування безпеки в освітньому середовищі. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 2 (62). С. 115-120. С. 116.

⁹⁴ Погорілець О. Реалізація адміністративно-правового статусу підрозділів Національної поліції України щодо гарантування безпеки в освітньому середовищі. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 2 (62). С. 115-120. С. 116.

⁹⁵ Погорілець О. Реалізація адміністративно-правового статусу підрозділів Національної поліції України щодо гарантування безпеки в освітньому середовищі. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 2 (62). С. 115-120. С. 116; Алексєнко Т.Ф. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. *Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. м. Івано-Франківськ, 2018 р. С. 19-25.

поліції», який покликаний не тільки вирішити проблеми ювенальної превенції в нашій країні, але й сприяти успішній соціалізації дітей та учнівської молоді ⁹⁶.

У Національній поліції України було запроваджено, що із загальноосвітніми навчальними закладами співпрацюватимуть працівники поліції, які пройшли спеціальне навчання та призначені шкільними офіцерами поліції. Досліджуючи проблематику забезпечення безпечного освітнього середовища, Снігульська В. відмітила думку куратора проекту «Шкільний офіцер поліції» О. Капітанської, тимчасово виконуючої обов'язки старшого інспектора з особливих доручень відділу зв'язків з громадськістю Департаменту патрульної поліції України, що офіцерів поліції до роботи в школах відбирають на добровільних засадах, віддаючи перевагу особам, які мають педагогічну чи юридичну освіту ⁹⁷. За шкільним офіцером поліції було закріплено від двох до п'яти загальноосвітніх навчальних закладів району, в якому він несе патрульну службу, враховуючи знання специфіки району, можливість частого відвідування шкіл навіть поза уроками чи виховними заходами ⁹⁸.

Отже, шкільний офіцер поліції (ШОП, англ. school resource officer) – модель співробітництва загальноосвітніх навчальних закладів і Управління патрульної поліції Департаменту патрульної поліції у містах України, де діє патрульна поліція. Модель «Шкільний офіцер поліції» є однією з прикладів ефективного співпраці поліції і громади, розроблена з метою вирішення проблеми підліткової і дитячої злочинності. Ця модель поєднує зусилля двох організацій у зв'язку з їхніми унікальними повноваженнями – поліції, яка відповідає за профілактику злочинності, і шкіл, які відповідають за навчання дітей у місці, де вони проводять найбільше часу ⁹⁹.

⁹⁶ Лапа О. В. Роль пілотного проекту «Шкільний офіцер поліції» в соціалізації дітей та учнівської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 5 (74). С. 135-143.

⁹⁷ Снігульська В. Шкільний офіцер поліції. Який він? *Соціальний педагог*. 2016. №11. С. 7-11.

⁹⁸ Снігульська В. Шкільний офіцер поліції. Який він? *Соціальний педагог*. 2016. №11. С. 7-11.

⁹⁹ Шкільний офіцер поліції. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції#cite_note-8.

Таким чином, з 1 вересня 2016 року в Україні стартувала «перша хвиля» експерименту «Шкільний офіцер поліції»¹⁰⁰. До спільної ініціативи Міністерства внутрішніх справ і Міністерства освіти і науки долучилися загальноосвітні навчальні заклади чотирьох міст: Києва, Одеси, Львова й Івано-Франківська¹⁰¹.

Метою експериментальної моделі є сприяння діяльності навчальних закладів щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного освітнього середовища.

Для зазначеної діяльності були відібрані працівники поліції, які пройшли спеціальне навчання та призначені шкільними офіцерами поліції. Передбачається закріпити за одним поліцейським від двох до п'яти шкіл.

Поліцейські зосередили свою роботу на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція», яка була схвалена для використання (лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» № 2.1/12-Г-159 від 18.04.2016); проведенні індивідуальних зустрічей з учнями та/або їхніми батьками (особами, які їх замінюють); забезпеченні вчасного та ефективного реагування на виклики керівників навчальних закладів; участі у батьківських зборах і педагогічних радах з метою проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед батьків та педагогічних працівників щодо попередження негативних явищ в дитячому середовищі.

В Угоді про співробітництво¹⁰² чітко зазначені обов'язки та повноваження шкільного офіцера поліції, а саме:

- співпраця в партнерстві з учнями, вчителями, батьками, адміністрацією школи, соціальною громадою для створення та підтримки здорового і безпечного шкільного колективу;

¹⁰⁰ Школа та поліція. З 1 вересня копії патрулюватимуть навчальні заклади. *TCH.ua*. 1 верес. 2016. Архів оригіналу за 17 квітня 2018. Процитовано 17 квітня 2018.

¹⁰¹ Шкільний офіцер поліції & профілактична робота у навчальному закладі. *Педрада*. 5 верес. 2016. Архів оригіналу за 6 лютого 2018. Процитовано 17 квітня 2018.

¹⁰² Шкільний офіцер поліції & профілактична робота у навчальному закладі. *Педрада*. 5 вересня 2016. Архів оригіналу за 6 лютого 2018. Процитовано 17 квітня 2018.

- проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція»;
- проведення індивідуальних зустрічей з дітьми, учнівською молоддю, їх батьками чи опікунами;
- участь у засіданнях рад з профілактики злочинності, за потреби – в зборах батьківських комітетів та педагогічних нарадах у навчальному закладі;
- участь у батьківських зборах і педрадах; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед батьків та педагогічних працівників щодо попередження негативних явищ в учнівському середовищі; забезпечення ефективного і вчасного реагування на виклики керівників навчальних закладів.

Таким чином, у Національній поліції України було прийнято рішення, що із загальноосвітніми навчальними закладами співпрацюватимуть працівники поліції, які пройшли спеціальне навчання та призначені шкільними офіцерами поліції. Офіцерів до роботи в школах відбирають на добровільних засадах, віддаючи перевагу особам, які мають педагогічну чи юридичну освіту. За шкільним офіцером поліції закріплюється від двох до п'яти загальноосвітніх навчальних закладів району, в якому він несе патрульну службу, враховуючи знання специфіки району, можливість частого відвідування шкіл навіть поза уроками чи виховними заходами. Співпраця зі шкільними офіцерами поліції знаходить відображення в планах роботи загальноосвітніх закладів на навчальний рік. У кожному навчальному закладі призначають особу, відповідальну за реалізацію проекту (як правило, заступника директора навчального закладу з виховної роботи чи соціального педагога)¹⁰³.

Відповідно до Концепції безпеки закладів освіти, схваленої Кабінетом Міністрів України 7 квітня 2023 року, ефективне попередження та протидію негативним безпековим явищам в освітньому середовищі можливо забезпечити шляхом посилення поліцейської присутності у закладах освіти з наданням ефективних поліцейських послуг щодо недопущення вчинення правопорушень

¹⁰³ Лапа О. В. Роль пілотного проекту «Шкільний офіцер поліції» в соціалізації дітей та учнівської молоді. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2016. № 5 (74). С. 135-143.

учасниками освітнього процесу та стосовно них¹⁰⁴. Виконавцями попередження та протидію негативним безпековим явищам в освітньому середовищі Концепцією визначено Національну поліцію, зокрема працівників Управління організації служби освітньої безпеки (у складі патрульної поліції) Національної поліції України¹⁰⁵.

Метою Концепції безпеки закладів освіти якої є «створення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти, організація безпечного освітнього середовища в умовах військової агресії Російської Федерації проти України»¹⁰⁶.

2.3. Заходи запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

Запобігання кожному виду булінгу потребує окремої системи та засобів. Законодавством передбачено, що у шкільному середовищі керівник зобов'язаний створити у закладі освіти безпечне освітнє середовище, вільне від насильства та булінгу. Крім того, керівник: розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) та видає рішення про проведення розслідування; вживає відповідних заходів реагування; забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг учням, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування); повідомляє органам Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти. Такі повноваження керівника є важливими. Однак, законодавча

¹⁰⁴ Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 07.04.2023 № 301-р. Дата оновлення: 07.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-p#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

¹⁰⁵ Офіційний сайт Національної поліції України. Електронний ресурс. URL: <https://npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-politsiyi>.

¹⁰⁶ Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 07.04.2023 № 301-р. Дата оновлення: 07.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-p#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

база потребує постійного оновлення та вдосконалення, адже як показує правозастосовча та судова практика, проблемні питання щодо визначення організаційно-правових засад запобігання булінгу все ж таки мають місце.

2.3.1. Дії працівників закладів освіти щодо запобігання булінгу

Що можуть зробити вчителі

У школі вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить учителям. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій. Для успішної боротьби з насильством у школі:

– усі члени шкільної спільноти мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у школі є неприйнятними;

– кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. вивчення прав людини і виховання в душі миру має бути включено до шкільної програми;

– спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила. правила мають бути складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися. правила мають бути зрозумілими, точними і короткими;

– дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил;

– жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. учням важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є неприпустимими. реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою при повторних випадках агресії.

– аналізуючи ситуацію, треба з'ясувати, що трапилося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб

зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. до такої розмови варто залучити шкільного психолога;

– залежно від тяжкості вчинку можна пересадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході;

– учням треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущаннями і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих;

– потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства, щоб учні не боялися цього робити. ці механізми повинні забезпечувати учням підтримку і конфіденційність, бути тактовними;

– для успішного попередження та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів ¹⁰⁷.

Якщо свідком булінгу став педагог або інший працівник школи, то він має повідомити керівника закладу незалежно від того, чи поскаржилась йому жертва булінгу чи ні.

Після отримання звернення дитини, відповідна особа або орган інформує керівника закладу освіти у письмовій формі про випадок булінгу.

Директор школи має розглянути таке звернення та з'ясувати всі обставини булінгу. Директор скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу та окреслює подальші дії.

Якщо комісія визнала, що це був булінг, а не одноразовий конфлікт, директор зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України та Службу у справах дітей.

З будь-якими запитаннями про булінг і не тільки, можна звернутися на Національну дитячу «гарячу лінію»: 0 800 500 225 (безкоштовно зі

¹⁰⁷ Протидія булінгу (короткий опис, приклади). Модуль 5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>. С. 3-4.

стаціонарних) або 116 111 (безкоштовно з мобільних), тут ти можеш довірливо розповісти про свою ситуацію.

Основними принципами роботи Національної дитячої «гарячої лінії» є анонімність і конфіденційність. Чому діти телефонують на НДГЛ? Тому що довіряють – бо вже раз телефонували і отримали допомогу; знають, що їхні історії нікому не розкажуть, якщо вони самі цього не захочуть; дзвінки безкоштовні; консультанти або консультантки не бачать номери телефону, з якого ви телефонуєте; бо хочемо і можемо допомогти вам; бо розділимо ваш радісний настрій з вами разом. Національна дитяча «гаряча лінія» працює з понеділка по п'ятницю з 12:00 до 16.00 (години можуть змінюватися).

Отже, **працівники закладів освіти** у разі дій, які підпадають під ознаки булінгу, **повинні забезпечити:**

- організацію належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереженням за місцями загального користування тощо);
- організацію безпечного користування мережею Інтернет під час освітнього процесу;
- контроль за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу;
- розвиток соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема: розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших; розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки; здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом; відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті; здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні від власних думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатності критично аналізувати інформацію, розглядати

питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо;

– підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо;

– створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, в тому числі булінгу (цькування)¹⁰⁸.

У випадках виявлення дій, які підпадають під ознаки булінгу, у навчальному закладі, **педагогічні (науково-педагогічні) та інші працівники закладу освіти зобов'язані:**

- вжити невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу;
- за потреби надати домедичну допомогу та викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;
- звернутись (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України;
- повідомити керівника закладу освіти та принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

¹⁰⁸ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

2.3.2. Реагування неповнолітніх на дії, які підпадають під ознаки булінгу

Як реагувати на цькування

Молодші школярі мають неодмінно звертатися по допомогу до дорослих – учителів і батьків. Допомога дорослих дуже потрібна і в будь-якому іншому віці, особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю.

Старші діти, підлітки можуть спробувати самотійно впоратись із деякими ситуаціями. Психологами було розроблено кілька порад для них.

Як впоратися дитині з ситуацією, яка підпадає під ознаки булінгу, самотійно.

– Ігноруйте кривдника. Якщо є можливість, намагайтесь уникнути сварки, зробіть вигляд, що вам байдуже і йдіть геть. Така поведінка не свідчить про боягузтво, адже, навпаки, іноді зробити це набагато складніше, ніж дати волю емоціям.

– Якщо ситуація не дозволяє вам піти, зберігаючи самовладання, використовуйте гумор. Цим ви можете спантеличити кривдника/кривдників, відволікти його/їх від наміру дошкулити вам.

– Стримуйте гнів і злість. Адже це саме те, чого домагається кривдник. Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу.

– Не вступаєте в бійку. Кривдник тільки й чекає приводу, щоб застосувати силу. Що агресивніше ви реагуєте, то більше шансів опинитися в загрозовій для вашої безпеки і здоров'я ситуації.

– Не соромтеся обговорювати такі загрозові ситуації з людьми, яким ви довіряєте. Це допоможе вибудувати правильну лінію поведінки і припинити насилля.

У разі застосування до дитини дій, які підпадають під ознаки булінгу, з метою не допущення тяжких наслідків **дитина повинна виконати конкретні дії**. Зокрема, потрібно звернутися:

- до поліції за номером «102»
- до дорослих, кому ти довіряєш (це можуть бути батьки, вчитель або спортивний тренер, медіатор, старший брат/старша сестра, інші родичі)
- до психолога, соціального педагога або класного керівника
- до Центру соціальних служб для сім'ї дітей та молоді
- до дільничного офіцера поліції
- до шкільного офіцера поліції
- до служби у справах дітей
- до працівників ювенальної превенції
- до працівників медичного закладу
- до громадських організацій, які працюють в сфері захисту прав та інтересів дітей.

Дитина може звернутися на гарячу лінію **ГО «Ла-Страда – Україна»** з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей, до соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді до Національної поліції або Центру надання безоплатної правової допомоги:

- дитяча лінія 116-111 або 0-800-500-225 (з 1200 до 1600);
- гаряча телефонна лінія щодо булінгу 116-000;
- гаряча лінія з питань запобігання насильству 116-123 або 0-800-500-335;
- уповноважений Верховної Ради з прав людини 0-800-50-17-20;
- уповноважений Президента України з прав дитини 044-255-76-75;
- центр надання безоплатної правової допомоги 0-800-213-103;
- національна поліція України 102.

2.3.3. Дії батьків щодо запобігання булінгу

Що можуть зробити батьки

Багато учнів соромляться розповідати дорослим, що вони є жертвами булінгу.

Проте якщо дитина все-таки підтвердила в розмові, що вона стала жертвою булінгу, то скажіть їй:

- я тобі вірю(це допоможе дитині зрозуміти, що Ви повністю на її боці);
- мені шкода, що з тобою це сталося(це допоможе дитині зрозуміти, що Ви переживаєте за неї і співчуваєте їй);
- це не твоя провина (це допоможе дитині зрозуміти, що її не звинувачують у тому, що сталося);
- таке може трапитися з кожним(це допоможе дитині зрозуміти, що вона не самотня: багатьом її одноліткам доводиться переживати залякування та агресію в той чи той момент свого життя);
- добре, що ти сказав мені про це(це допоможе дитині зрозуміти, що вона правильно вчинила, звернувшись по допомогу);
- я люблю тебе і намагатимуся зробити так, щоб тобі більше не загрожувала небезпека(це допоможе дитині з надією подивитись у майбутнє та відчувати захист).

Головне пам'ятати батькам, не залишайте цю ситуацію з діями, які підпадають під ознаки булінгу, без уваги. Якщо дитина не вирішила її самостійно, зверніться до класного керівника, а в разі його/її неспроможності владнати ситуацію, до завуча або директора школи. Найкраще написати і зареєструвати офіційну заяву, адже керівництво навчального закладу несе особисту відповідальність за створення безпечного і комфортного середовища для кожної дитини.

Якщо вчителі та адміністрація не розв'язали проблему, не варто зволікати із написанням відповідної заяви до поліції.

2.3.4. Тренінги з навчання навичок протидії булінгу в школі

Насильство у школі – буденна реальність для багатьох людей в усьому світі. Переслідування, знущання, погрози онлайн, образи – все це негативно впливає на школяра та його успіхи в навчанні. Що стоїть за насильством у школах і що можна зробити, аби зупинити його, учні можуть дізнатися на тренінгах, які проводять на уроках основ здоров'я або у старшій школі на виховних годинах.

Нижче наведено тренінги, що їх проводять за чинною програмою предмета «Основи здоров'я» для учнів 1-9 класів. Ознайомлення з цими тренінгами важливе для розуміння того, яким чином досягається набуття життєвих навичок у рамках освітнього процесу.

Тренінги для початкової школи

4 клас

Тренінг 4. Як відстояти себе. Діти демонструють уміння говорити «ні» на пропозиції однолітків, називають способи протистояння насиллю у своєму середовищі, наводять приклади позитивного та негативного впливу однолітків ¹⁰⁹.

Тренінг «Як відстояти себе» націлений на розвиток навичок протистояння негативному впливу та насиллю, а також на формування вміння висловлювати свою думку і казати «ні». Учасники вчаться розрізняти позитивний і негативний вплив однолітків, протистояти тиску, захищати власні інтереси та переконання.

Тренінги для основної та старшої школи

5 клас

Тренінг 7. Спілкування з однолітками. Учні розвивають навички рівноправного спілкування з однолітками, вчаться розпізнавати ознаки дружнього й недружнього спілкування, протидіяти проявам агресії у своєму середовищі, захищати друзів від кривдників, звертатися по допомогу в критичних ситуаціях ¹¹⁰.

¹⁰⁹ Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. Тренінг 2 для 4 класу. Як відстояти себе. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/4%20клас_%20Тренінг%202_%20Як%20відстояти%20себе\(1\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/4%20клас_%20Тренінг%202_%20Як%20відстояти%20себе(1).pdf).

¹¹⁰ Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. Тренінг 7 для 5 класу. Спілкування з однолітками. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).

Метою даного тренінгу є: розвивати навички спілкування з однолітками, сприяти формуванню дружніх стосунків між дівчатками і хлопчиками, протидіяти насиллю (булінгу) в учнівському середовищі.

6 клас

Тренінг 3. Як протистояти тиску однолітків. У ході заняття учні вчать розпізнавати маніпуляції і протидіяти їм, демонструють уміння відмовлятися від небезпечних пропозицій сторонніх людей, друзів, протидіяти тиску компанії ¹¹¹.

Метою даного тренінгу є: сприяти формуванню впевненої поведінки учнів, умінню протидіяти негативному впливові однолітків.

Тренінг 10. Підліткові компанії. Учні вивчають ознаки дружніх, недружніх, небезпечних компаній. Демонструють здатність припиняти агресію і насилля у своєму середовищі ¹¹².

Метою даного тренінгу є: ознайомити учнів з ознаками дружніх, недружніх і небезпечних компаній, відпрацювати навички протидії агресії та насиллю.

8 клас

Тренінг 3. Стоп булінг. Розвивають навички співчутливого ставлення до жертв насилля, навички надання і отримання допомоги. Вчать розрізняти булінг і піддражнювання, розробляють стратегії подолання булінгу ¹¹³.

Метою даного тренінгу є: формувати нетерпимість до проявів агресії, розвивати співчутливе ставлення до жертв насилля, навички надання і отримання допомоги.

Тренінг 4. Безпека спілкування у мережі Інтернет. Учні усвідомлюють відмінності між поняттями «булінг» і «кібербулінг», демонструють навички в умінні захищати персональні дані, уникати ризикованої поведінки в мережі Інтернет ¹¹⁴.

Метою даного тренінгу є: протидіяти проявам насильства в учнівському середовищі, сприяти безпечному спілкуванню в Інтернеті.

¹¹¹ Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>. Тренінг 3 для 6 класу. Як протистояти тиску однолітків. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).

¹¹² Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. Тренінг 10 для 6 класу. Підліткові компанії. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).

¹¹³ Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>. Тренінг 3 для 8 класу. Стоп булінг. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).

¹¹⁴ Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом*: курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>. Тренінг 4 для 8 класу. Безпека спілкування в Інтернеті. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).

3. Юридична відповідальність за булінг

Відповідальність за вчинення булінгу передбачена в ст. 173-4 КУпАП¹¹⁵, яку було доповнено згідно із Законом № 2657-VIII від 18.12.2018 р.¹¹⁶:

«Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, -

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, -

тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

¹¹⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 17.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 08.01.2025).

¹¹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу -

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку».

Наведемо приклади судових рішень.

У справі № 310/8351/19 ОСОБА_2, студентка другого курсу Бердянського медичного коледжу, перебуваючи у приміщенні коледжу, займалася цькуванням однокласниці, ображала словесно та викладала в соціальній мережі принизливі пости. У судовому засіданні студентка визнала провину у цькуванні однокласниці, пояснила, що та спочатку принизила її, а вона робила ці дії у відповідь. Булерка щиро розкалася та запевнила, що більше така поведінка не повториться. Дослідивши матеріали справи, враховуючи особу правопорушниці, її неповнолітній вік, визнання провини та щире каяття, суд приходить до висновку про наявність в матеріалах справи доказів, що підтверджують провину ОСОБА_2 у вчиненні вказаного правопорушення та необхідності застосування до неї заходу впливу у вигляді попередження. Керуючись ст.ст. 173-4 ч. 1, 24-1 п. 2 КпАП України, суд постановив визнати винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-4 КпАП України та застосувати захід впливу, передбачений п. 2 ст. 24-1 КпАП України у вигляді попередження ¹¹⁷.

1. У справ №607/6177/24, провадження №3/607/3119/2024 малолітній ОСОБА_4, на території навчального закладу, а саме ТЗОШ, систематично, в період часу з жовтня 2023 року по 14 лютого 2024 року вчиняв булінг фізичного та психологічного характеру відносно учасників освітнього процесу ОСОБА_5 та ОСОБА_6, внаслідок чого була заподіяна шкода психічному здоров'ю останніх. Остання подія мала місце 14 лютого 2024 року близько

¹¹⁷ Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 01 листопада 2019 року у справі №: 310/8351/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85377279>.

17.00 год. на території ТЗОШ № 7 відносно ОСОБА_5. Остання подія відносно ОСОБА_6 мала місце 09 лютого 2024 року близько 17.00 год. на території ТЗОШ № 7. Малолітній ОСОБА_4 вчинив правопорушення, передбачене ч. 3 ст. ст. 173-4 КУпАП, однак не досяг віку з якого настає адміністративна відповідальність, тому до адміністративної відповідальності притягається його батько ОСОБА_1 за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП. Враховуючи характер вчиненого правопорушення, особу ОСОБА_1, ступінь його вини, відсутність обставин, що обтяжують відповідальність, суд постановив ОСОБУ_1 визнати винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення та накласти на нього адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 1 700 (одна тисяча сімсот) гривень в дохід держави ¹¹⁸.

Законодавець чітко окреслив, що булінг є правопорушенням, якому властиві такі загально-правові ознаки, наявність яких складає фактичні підстави адміністративної відповідальності.

1. **Дія** – активна поведінка особи. У ч. 1 ст. 173-4 КУпАП прямо перераховано дії, які становлять сутність даного правопорушення: дії психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій.

Адміністративне правопорушення у сфері протидії булінгу (цькуванню) також може виражатися і формі **бездіяльності** (ч. 5 ст. 173-4 КУпАП): «неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу».

2. **Протиправність** – булінг завжди посягає на життя, здоров'я, честь, гідність людини, її психічний та психологічний стан, які перебувають під захистом відповідних норм права і забезпечені державним примусом.

¹¹⁸ Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 09.05.2024 р. у справі №607/6177/24. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118924421>.

Протиправне діяння є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, відсутність якого виключає склад будь-якого адміністративного правопорушення, а відтак притягнення батьків до відповідальності за вчинення булінгу суперечить ознаці протиправності, оскільки в діяннях батьків, за умови вчинення булінгу їхніми дітьми (чч. 3, 4 ст. 173-4 КУпАП) апріорі не існує ознаки протиправності¹¹⁹.

3. Винуватість, що є відображенням внутрішнього негативного ставлення субєкта до інтересів людей та суспільства. Відтак, булінг (цькування), будучи проявом свідомої волі особи, завжди є винним діянням, тобто вчиненим *умисно*.

4. Адміністративна караність діяння – виявляється в тому, що за вчинення булінгу відповідно до законодавства передбачено адміністративну відповідальність та застосування адміністративного стягнення.

Залежно від наявності шкідливих наслідків даному складу адміністративного правопорушення притаманний формально-матеріальний юридичний склад. З одного боку, настання наслідків (шкода психічному або фізичному здоров'ю *була заподіяна*) є обов'язковою кваліфікуючою ознакою, де простежується прямий причинний зв'язок від діяння до наслідків, а з іншого – наслідки не передбачаються (шкода психічному або фізичному здоров'ю *могла б бути заподіяна* – тобто не є обов'язковими).

Юридичний склад даного проступку автори визначається наступним чином:

- 1) *об'єкт* – здоров'я, воля, честь і гідність особи;
- 2) *об'єктивна сторона* – проявляється: 1) у діях чи бездіяльності щодо енергетичного (фізичного) або інформаційного (психічного) впливу на жертву (потерпілого); 2) у наслідках, що виявляються у заподіянні сильного фізичного чи морального страждання; 3) у причинному зв'язку між вказаними діями (бездіяльністю) і наслідками;
- 3) *суб'єктом* булінгу є учасник освітнього процесу;
- 4) *суб'єктивна сторона* характеризується прямим умислом, тобто дії вчинені з метою завдати фізичних і моральних страждань особі,

¹¹⁹ Луців О. В. Адміністративно-правова протидія булінгу. Дис.... на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2023. С. 108.

дискредитувати, принизити честь і гідність особи, примусити до дій, що суперечать її волі, отримати певне визнання¹²⁰.

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про освіту»¹²¹, учасниками освітнього процесу є: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Аналіз судових рішень, пов'язаних із булінгом, проведений А. О. Корнійченко¹²², засвідчив, що в більшості випадків у постановках судових органів не вказуються конкретні діяння, які вчинив булер стосовно жертви. Судді обмежуються загальними формулюваннями, як приклад, вчинення психологічного насильства (Постанова Славутицького міського суду Київської області від 12.03.2019 р.¹²³), фізичного насилля (Постанова Борщівського районного суду Тернопільської області від 03.11.2020 р.¹²⁴), поєднання фізичного і психологічного насильства (Постанова Шевченківського районного суду м. Києва від 12.03.2019 р.¹²⁵; Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 10.10.2019 р.¹²⁶). Лише поодинокі постанови судових органів більш деталізовано визначають об'єктивну сторону складу досліджуваного правопорушення. Зокрема, у Постанові Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 13.06.2019 р. зазначена об'єктивна сторона, а саме – розповсюдження неправдивої інформації відносно потерпілого, нацьковування на нього інших дітей, обзивання та насмішливі погляди у його бік, внаслідок чого потерпілий був побитий¹²⁷.

¹²⁰ Старинський М. В., Соколенко О. П. Судова практика протидії булінгу та її особливості в процесі реалізації інклюзивної освіти. *Правові горизонти / Legal horizons*. 2019. Вип. 19 (32). С. 118–123. С. 118.

¹²¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

¹²² Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні: дис. ... доктора філософії. Спец. 081 «Право». Кропивницький: Центральноукраїнський держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2021/Kornijchenko/dis_KornijchenkoA.pdf.

¹²³ Постанова Славутицького міського суду Київської області від 12.03.2019 р. Справа № 377/146/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

¹²⁴ Постанова Борщівського районного суду Тернопільської області від 03.11.2020 р. Справа № 594/1434/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

¹²⁵ Постанова Шевченківського районного суду м. Києва від 12.03.2019 р. Справа № 761/10196/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

¹²⁶ Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 10.10.2019 р. Справа № 208/6434/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

¹²⁷ Постанова Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 13.06.2019 р. Справа № 695/1361/19. URL:

На даний момент адміністративну відповідальність встановлено не лише для учасників освітнього процесу¹²⁸ за булінг щодо малолітніх чи неповнолітніх осіб або для таких осіб, які вчинять булінг стосовно інших учасників освітнього процесу, але, відповідно до ч. 5 ст. 173-4 КУпАП, вона передбачена й для керівника закладу освіти за неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу. За вчинення вищезазначених дій до нього може бути застосовано стягнення у вигляді накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку.

Особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу лише за рішенням суду. Доказами у справах про факти цькування можуть бути пояснення особи, яка притягується до відповідальності, пояснення потерпілого та свідків, висновки експерта (якщо внаслідок вчинення правопорушення було завдано фізичної чи психологічної шкоди), речові докази у вигляді зіпсованих особистих речей потерпілого, письмові документи, матеріали листування, у тому числі – листування у соціальних мережах, відеоматеріали, на яких зафіксовано процес цькування¹²⁹.

Якщо булінг вчинено особою у віці від 16 до 18 років, то за наявності пом'якшуючих обставин (щире каяття, усунення завданої шкоди, зміна поведінки на кращу, проходження психологічної реабілітації та занять з управління гнівом тощо) замість штрафу або громадських робіт до цієї особи можуть бути застосовані такі заходи впливу (стаття 24-1 КУпАП):

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Контроль за дотриманням вказаних положень закону здійснюється керівниками закладів освіти які зобов'язані повідомляти про факти булінгу працівників органів Національної поліції України, які, в свою чергу, мають право у разі виявлення правопорушень у цій сфері складати щодо осіб протоколи про адміністративні правопорушення (стаття 255 КУпАП).

Якщо при кваліфікації діяння буде встановлено, що булінг (цькування) учасника освітнього процесу містить ознаки складу якогось кримінального правопорушення, то воно не може кваліфікуватись як адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-4 КУпАП, а кваліфікується як відповідне кримінальне правопорушення, і за нього правопорушник нести не адміністративну, а кримінальну відповідальність¹³⁰.

У випадку вчинення булінгу, який за своїми діями та наслідками становить кримінальне правопорушення, дії особи можуть бути кваліфіковані за різними статтями КК України, зокрема: ст. 120 «Доведення до самогубства», ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 186 «Грабіж», ст. 187 «Розбій», ст. 189 «Вимагання».

Окремі прояви булінгу можуть підпадати під ст. 127 КК України та кваліфікуватись як *катування*¹³¹. У деяких випадках вони ідентичні тим, що відбуваються під час катувань. Загалом до таких дій можна віднести: завдання ударів, що призводить до фізичного болю; загрозу застосування або застосування засобів (поліетиленових чи інших пакетів) для позбавлення можливості дихати; обливання водою тощо. Такі дії супроводжуються сильним стресом, почуттям беззахисності, нестримного страху. Це може принизити

¹³⁰ Комзюк В. Т., Обрусна С. Ю., Шаповал Т. Б. Актуальні питання адміністративної відповідальності за булінг (цькування) учасника освітнього процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С.400.

¹³¹ Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика тортур. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II міжнар. науково-практичної. конф., м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 / Упоряд.: С. А. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Дідоренко. Луганськ : РІО ЛГУВС ім. Дідоренко 2012. С. 221–224.

людину, зламати її морально. Наслідком таких дій може бути сильний фізичний біль, а також сильне моральне страждання. Досить часто булінг фактично переростає на тортури з наявністю всіх ознак складу цього кримінального правопорушення, за винятком суб'єкта. Це пов'язано з тим, що діти-булери до 16 років, які вчинили дії, що утворюють склад тортур, не несуть кримінальної відповідальності за ст. 127 КК України: ч. 2 ст. 22 КК України за вчинення такого протиправного діяння не передбаченого зниженого віку (чотирнадцяти років) для притягнення особи до кримінальної відповідальності¹³².

Відповідно до статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р.¹³³ «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

Теорія кримінально-правової кваліфікації виробила правило, яким на сьогодні керується судово-слідча практика: діяння осіб, які не досягли відповідного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, за конкретними статтями Особливої частини КК України, повинні кваліфікуватися за тими статтями КК, щодо яких вони наділені ознаками суб'єкта, якщо у скоєному є всі ознаки складу злочину, передбаченого цими

¹³² Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика тортур. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. науково-практичної конф., м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 / Упоряд.: С. А. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Дідоренко. Луганськ : РІО ЛГУВС ім. Дідоренко 2012. С. 221–224.

¹³³ Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085

статтями. Таким чином, якщо особа віком від 14 до 16 років вчинила насильницькі дії з метою, про яку зазначено у ч. 1 ст. 127 КК України, то, за наявності для цього підстав, вона може підлягати відповідальності за ст.ст. 121, 122, 296 КК України¹³⁴.

Наслідки від заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути дуже серйозні, а тому законодавець передбачив кримінальну відповідальність за умисне заподіяння легких (ст.125 КК), середньої тяжкості (ст. 122 КК) та тяжких (ст. 121 КК України) тілесних ушкоджень. Особливістю даних складів кримінальних правопорушень є те, що відповідальність за вчинення легких тілесних ушкоджень настає з 16 років, за вчинення середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень – з 14 років.

Дії булерів також досить часто кваліфікуються як *хуліганство* (ст. 296 КК України), що зумовлено відповідною практикою застосування кримінального закону. Наведемо приклад: Дії обвинувачених кваліфікувались за ч. 2, п. 4 ст. 296 «Хуліганство вчинене групою осіб, із застосуванням предметів заздалегідь заготовлених для завдання тілесних ушкоджень» та ч. 2 ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі малолітнього»¹³⁵. Так, група осіб у складі 5-ти осіб (3 з яких неповнолітні та одна малолітня які перебували в громадському місці зловили малолітню особу і одягнувши хлопцю на голову 2 поліетиленові пакети на голову та обмотали його скотчем. Потім, обвинувачені помістили особу проти її волі у багажне відділення автомобіля та відвезли його на покинуту територію тракторної бригади. Там обвинувачені побили потерпілого. В подальшому, під погрозою реального застосування фізичної розправи обвинувачені направили в сторону потерпілого предмет, який за своїм зовнішнім виглядом був схожим на вогнепальну зброю. Вони декілька разів натискали на спусковий гачок. На цьому активні дії обвинувачених

¹³⁴ Запорожець А.К., Миронюк Т.В., Левченко Ю.О. Булінг в Україні – кримінологічна характеристика та запобігання / А.К. Запорожець, Т.В. Миронюк; За заг. ред. Ю.О. Левченка Монографія. – Київ.: Вид-во ТОВ «НВП»Інтерсервіс», 2020. – С. 46 - 47.

¹³⁵ Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 28 берез. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

завершилися. Всю подію вони фіксували за допомогою відеокамери мобільного телефону¹³⁶.

Відповідно до ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності. За вчинення такого кримінального правопорушення щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 120 КК) передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до десяти років¹³⁷.

Наведемо приклади.

1. У 2019 року народний депутат Оксана Білозір звернулася до Національної поліції з вимогою розслідувати загибель чотирнадцятирічного Сергія Петрука, який імовірно наклав на себе руки через булінг у школі. Зі звернення матері хлопчика Юлії Петрук стало відомо, що хлопчик викинувся з дев'ятого поверху будинку, в якому він жив разом зі своєю сім'єю. Однією з причин самогубства родичі Сергія вважають цькування в спеціалізованій школі «Еллада» (№ 94) в Києві, де вчився хлопчик¹³⁸.

2. 6 вересня 2019 року в Шанхаї 13-річний українець Іван Лю вчинив суїцид. Він вистрибнув з 13 поверху, бо не витримав знущань вчителя. На руці хлопця було написано «Жертва шанхайської освіти». Довести булінг щодо Івана з боку шкільного вчителя складно. Мати Івана розповіла, що в китайському законодавстві відсутня стаття «Доведення до самогубства»¹³⁹.

Згідно з Цивільним кодексом, дитина у віці до 14 років має часткову цивільну дієздатність та не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду (ст. 31). А тому за будь-який вчинок дитини, пов'язаний із заподіянням шкоди, відповідатимуть її батьки.

¹³⁶ Кваша Г. С. Поширення насильства та булінг серед неповнолітніх: роль електронних засобів комунікації. Держава право. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 83. С. 331–342. С. 340.

¹³⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹³⁸ Білозір просить Нацполіцію розслідувати самогубство дитини через булінг. 2019. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/119344-bilozir-prosit-natspolitsiyu-rassledovat-samoubijstvo-rebenka-iz-za-bullinga/>.

¹³⁹ У Китаї український школяр наклав на себе руки через знущання вчителя – що відомо. 2019. URL: <https://www.5.ua/ru/myr/v-kytae-ukraynskyi-shkolnyk-pokonchyl-s-soboi-yz-za-yzdevatelstv-uchytelia-cto-yzvestno-202337.html>.

За дії дітей-булерів батьки можуть притягуватись до відповідальності за ч. 4 ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей», відповідно до якої вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян ¹⁴⁰.

Відповідальність за дії, які підпадають під ознаки булінгу.

Порушення	Вік	Хто несе відповідальність	Розмір штрафу	Громадські роботи
Булінг дітьми	До 14	Батьки	850-1700 або	20-40 годин
	14-16	Батьки	850-1700 або	20-40 годин
	Понад 16	Діти	850-1700 або	42 години
Булінг дорослими	Понад 16	особисто	850-1700 або	42 години
Повторний або груповий булінг	14-16	Батьки	1700-3400 або	40-60 годин
	Понад 16	Особисто	1700-3400 або	40-60 годин
Приховування булінгу	Керівники закладу		850-1700 або	Виправні роботи до 1 місяця з відрахуванням 20% заробітку

Протоколи за вчинення цього порушення уповноважені складати органи Національної поліції України, а притягувати до адміністративної відповідальності будуть місцеві суди ¹⁴¹.

¹⁴⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 17.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 08.01.2025).

¹⁴¹ Гриб В. В. Булінг. Відповідальність. Protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/buling_vidpovidalnist_1/

Щодо кримінальної відповідальності за дії, які підпадають під ознаки булінгу.

Оскільки нормами цього закону не передбачається внесення змін до Кримінального кодексу України стосовно запровадження кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних з булінгом (цькуванням), оскільки скоєння правопорушником при вчиненні булінгу (цькування) інших дій, кваліфікуються відповідними статтями Кримінального кодексу України, зокрема – заподіяння тілесних ушкоджень різних видів тяжкості тощо, тому, у цьому випадку правопорушник нестиме відповідне кримінальне покарання без додаткового зазначення про це у Кодекс України Про адміністративні правопорушення ¹⁴²

¹⁴² Гриб В. В. Булінг. Відповідальність. Protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/buling_vidpovidalnist_1/

Висновок

Таким чином, провівши дане дослідження, можна дійти таких висновків.

Проблема булінгу стає все більш гострою в сучасному суспільстві. У контексті висвітлюваного питання особливе місце відводиться булінгу в освітньому (шкільному середовищі). Зокрема, нещодавно оприлюднені в соціальних мережах відео зі «звірним» побиттям і цькуванням неповнолітніх, що відбулись в різних областях України з відносно циклічною послідовністю, вразили своєю жорстокістю та цинізмом навіть психічно стійких осіб.

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, «to bully» – задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки, щоб заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини. Прикметною ознакою булінгу є довготривале «відторгнення» дитини її соціальним оточенням. Найчастіше булінг відбувається в таких місцях, де контроль з боку дорослих менший або взагалі його нема. Це може бути шкільний двір, сходи, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики. У деяких випадках дитина може піддаватися знущанням і поза територією школи, кривдники можуть перестріти її на шляху до дому. Навіть удома жертву булінгу можуть продовжувати цькувати, надсилаючи образливі повідомлення на телефон або через соціальні мережі

18 грудня 2018 року прийнятим Верховною Радою України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 2657-VIII¹⁴³ внесено зміни як до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП)¹⁴⁴, доповнивши його новою статтею 173-4 КУпАП, якою встановлюється відповідальність за булінг,

¹⁴³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

¹⁴⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 17.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 08.01.2025).

так до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII¹⁴⁵. Зокрема, частину першу статті 1 Закону України «Про освіту» доповнили пунктом 3-1, де зазначалося, що булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Прикметною ознакою булінгу є довготривале «відторгнення» дитини її соціальним оточенням.

Наказом МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646¹⁴⁶ визначено суб'єктів запобігання булінгу, серед яких є:

- служба освітнього омбудсмена;
- служби у справах дітей;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- органи місцевого самоврядування;
- керівники та інші працівники закладів освіти;
- засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган;
- територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Важливим суб'єктом запобігання булінгу є також **Національна поліція України** та її територіальні органи. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, Національна поліція

¹⁴⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

¹⁴⁶ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку¹⁴⁷. У системі суб'єктів запобігання булінгу органи Національної поліції належать до тих, які реагують на випадки булінгу і мають повноваження збирати матеріали та встановлювати зміст адміністративного правопорушення.

Окрім того, територіальні органи поліції здійснюють профілактичну роботу щодо запобігання випадкам булінгу в освітньому середовищі.

Законом закріплено такі завдання поліції:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидія злочинності;

4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Національна поліція України як новітній соціальний інститут започаткувала масштабний проект «Шкільний офіцер поліції», який покликаний не тільки вирішити проблеми ювенальної превенції в нашій країні, але й сприяти успішній соціалізації дітей та учнівської молоді. У Національній поліції України було запроваджено, що із загальноосвітніми навчальними закладами співпрацюватимуть працівники поліції, які пройшли спеціальне навчання та призначені шкільними офіцерами поліції.

Шкільний офіцер поліції (ШОП, англ. school resource officer) – модель співробітництва загальноосвітніх навчальних закладів і Управлінь патрульної поліції Департаменту патрульної поліції у містах України, де діє патрульна поліція. Модель «Шкільний офіцер поліції» є однією з прикладів ефективної

¹⁴⁷ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41. Ст. 379.

співпраці поліції і громади, розроблена з метою вирішення проблеми підліткової і дитячої злочинності. Ця модель поєднує зусилля двох організацій у зв'язку з їхніми унікальними повноваженнями – поліції, яка відповідає за профілактику злочинності, і шкіл, які відповідають за навчання дітей у місці, де вони проводять найбільше часу. Метою експериментальної моделі є сприяння діяльності навчальних закладів щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного освітнього середовища.

Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти діють в межах повноважень, передбачених законодавством. Суб'єкти реагування здійснюють заходи, спрямовані на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти згідно з Планом заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

У школі вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить учителям. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій.

Якщо свідком булінгу став педагог або інший працівник школи, то він має повідомити керівника закладу незалежно від того, чи поскаржилась йому жертва булінгу чи ні. Після отримання звернення дитини, відповідна особа або орган інформує керівника закладу освіти у письмовій формі про випадок булінгу. Директор школи має розглянути таке звернення та з'ясувати всі обставини булінгу. Директор скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу та окреслює подальші дії.

З будь-якими запитаннями про булінг і не тільки, можна звернутися на Національну дитячу «гарячу лінію»: 0 800 500 225 (безкоштовно зі стаціонарних) або 116 111 (безкоштовно з мобільних), тут ти можеш довірливо розповісти про свою ситуацію.

Головне пам'ятати батькам, не залишайте цю ситуацію з діями, які підпадають під ознаки булінгу, без уваги. Якщо дитина не вирішила її самостійно, зверніться до класного керівника, а в разі його/її неспроможності владнати ситуацію, до завуча або директора школи. Найкраще написати і зареєструвати офіційну заяву, адже керівництво навчального закладу несе особисту відповідальність за створення безпечного і комфортного середовища для кожної дитини.

Якщо вчителі та адміністрація не розв'язали проблему, не варто зволікати із написанням відповідної заяви до поліції.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Геращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Геращука, В. В. Зуй. 2 вид., переробл. та допов. Харків: Право, 2012. 656 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. *Особистість у просторі виховних інновацій*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Івано-Франківськ, 2018 р. С. 19-25.
3. Барліт А. Форми і методи подолання соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–46.
4. Бочук П. М., Козігора М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. *Академічні студії*. Серія «Педагогіка», Вип. 3. ч. 2, 2021. С. 10–16. DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.2>.
5. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html.
6. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема: рекомендаційний бібліографічний покажчик / уклад. Бондаренко Т. І. ; ред. Іоаніді О. В. ; ЦБС Поділ. р-ну, б-ка ім. В. Некрасова. Київ, 2020. 69 с.
7. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом: посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко та ін. Київ: Алатон, 2017. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/0Bzt9FAqrO9WcLXZwZVlJaFBCS3c>.
8. Глобальне опитування про боулінг. *ЮНІСЕФ* URL: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/infographicbullying-upd.pdf>.
9. Гриб В. В. Булінг. Відповідальність. Protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/buling_vidpovidalnist_1/
10. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Сер.: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2013_114_12.
11. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 01.06.2020 № 479. Офіційний вісник України. 2020. № 50. Ст. 10
12. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Порядок, Умови від 06.06.2018 № 491. Офіційний вісник України. 2018. № 52. Ст. 491.
13. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

14. Качмар О., Крицак О. Попередження і вирішення конфліктів у молодшому шкільному віці. Гірська школа Українських Карпат. 2018. № 19. С. 123–127.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 17.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 08.01.2025).
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 17.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 08.01.2025).
17. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.04.2025).
18. Конфлікт і булінг: де проходить межа? URL: <https://www.rudenkivka.com.ua/82>.
19. Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні: дис. ... доктора філософії. Спец. 081 «Право». Кропивницький: Центральноукраїнський держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2021/Kornijchenko/dis_Kornijchenko_A.pdf.
20. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1–2. С. 84–93.
21. Лісовецька І. М. Формування безпечного освітнього середовища. URL: <https://choipro.edu.ua/rar/fboo.pdf>.
22. Луців О. В. Адміністративно-правова протидія булінгу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2023. 213 с.
23. Макарова О. П. Булінг як соціально-психологічна проблема в освітньому середовищі. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доп. Всеукр. наук.-практ конф. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.). Харків, 2022. 312 с. С. 140-142.
24. Макарова О. П. Теоретичні аспекти насильства та жорстокого поводження з дітьми. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доп. Всеукр. наук.-практ конф. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 336 с. С. 302-305.
25. Максименко О. В. Правовий аналіз повноважень суб'єктів адміністративних правовідносин щодо протидії булінгу в дитячому середовищі. Актуальні питання у сучасній науці: журнал. 2024. № 10 (28). С. 392-404. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10\(28\)-392-403](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-392-403).

26. Маноїло С. І. Протидія булінгу: форми та види булінгу. Сайт Бірківської загальноосвітньої школи імені І. А. Цюпи. URL: http://birky-zosh.pl.sch.in.ua/pprotidiya_bulingu/scho_take_buling/.
27. Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом: електронний курс підготовки вчителів*. Тренінг 2 для 4 класу. Як відстояти себе. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/4%20клас_%20Тренінг%202_%20Як%20відстояти%20себе\(1\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/4%20клас_%20Тренінг%202_%20Як%20відстояти%20себе(1).pdf).
28. Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом: електронний курс підготовки вчителів*. Тренінг 7 для 5 класу. Спілкування з однолітками. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).
29. Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом: електронний курс підготовки вчителів*. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>. Тренінг 3 для 6 класу. Як протистояти тиску однолітків. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).
30. Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом: електронний курс підготовки вчителів*. Тренінг 10 для 6 класу. Підліткові компанії. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).
31. Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом: електронний курс підготовки вчителів*. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>. Тренінг 3 для 8 класу. Стоп булінг. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).
32. Основи здоров'я для учнів 1-9 класів: програма. Тренінги. *Вчимося жити разом: електронний курс підготовки вчителів*. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>. Тренінг 4 для 8 класу_Безпека спілкування в Інтернеті. URL: [http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8\(2\).pdf](http://lt.multycourse.com.ua/public_html/files_uploaded/files/B8(2).pdf).
33. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України; Положення, Схема від 11.08.2011 № 811/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 23. Ст. 938.
34. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 29, ч. 2. С. 78–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_29%282%29_21.
35. Положення про юридичні клініки Національної академії внутрішніх справ: затв. Наказом Національної академії внутрішніх справ від 23.08.2024 р. № 1284. URL: https://www.navs.edu.ua/files/naukova-diyalnist/normativna-baza/2024/nakaz_1284_230824_yurydychni_kliniky.pdf.
36. Приходько М. В. Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Київ, 2022. 231 с.

37. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти: Закон України від 15.07.2021 р. № 1658-IX. URL: (дата звернення: 01.04.2025).
38. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми: Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20#n94> (дата звернення: 01.04.2025).
39. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
40. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 16.10.2014 № 630. Офіційний вісник України. 2014. № 95. Ст. 17.
41. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ МОН від 03.08.2006 № 592. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 417.
42. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794- VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 13. Ст. 222.
43. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Дата оновлення: 05.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
44. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586- XIV. Дата оновлення: 08.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
45. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 08.01.2025).
46. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
47. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463- IX. Дата оновлення: від 15.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 01.05.2025).
48. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
49. Протидія булінгу (короткий опис, приклади). Модуль 5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів.

- Вчимося жити разом*: електронний курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>.
- 50.Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:MON+AB101+2019_-T2/about.
- 51.Суденко Ю. А. Юридико-психологічна характеристика булінгу та його попередження: дис... д-ра філос.: 081 Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2021. 178 с.
- 52.Хараджи М., Пархомович В. Особливості шкільного булінгу в підлітковому середовищі. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 11 (16). С. 348–355. URL: <https://bit.ly/42bWoih>.
- 53.Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. Київ. 2018. 56 с.
- 54.Шкільний офіцер поліції. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції#cite_note-8.
- 55.ЮНЕСКО. Как остановить насилие в школе: пособие для учителей. 2011.
- 56.Я маю право!»: Мін'юст запускає в Україні новий проект. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/uk/ja-maju-pravo-minjust-zapuskae-v-ukraini-novij-proekt>.
- 57.Coloroso Barbara. The bully, the bullied, and the bystander: from pre-school to high school: how parents and teachers can help break the cycle of violence. Canada, 2002. P. 218.
- 58.Ersilia Menesini. Christina Salmivalli. Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine*. 2017. Volume 22, Pages. 240-253. DOI: <https://doi.org/10.1080/13548506.2017.1279740>.
- 59.Olweus D. (1993). *Bullyingatschool: Whatweknowandwhatwecando*: Wiley. 215 p.
- 60.Olweus D. (1999). Norway. In P.K. Smith,, Y. Morita, Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., & Slee, P. (Eds). *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. Routledge, P. 1-21.
- 61.Randall P. *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims* / P. Randall. – Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>.
- 62.Trustees Vote to End School Resource Officer Program at TDSB. *Toronto District School Board*. Архів оригіналу за 5 березня 2018. Прочитовано 16 квітня 2018. URL: <https://web.archive.org/web/20180305063702/http://www.tdsb.on.ca/News/Article-Details/ArtMID/474/ArticleID/1153/Trustees-Vote-to-End-School-Resource-Officer-Program-at-TDSB>.

Наукове видання

«ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ»

Аналітичний огляд

Валерій СЮРАВЧИК

Олена МАКСИМЕНКО

Ірина БОТНАРЕНКО

Ігор БУРАНОВ.